

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Pogácsás Anett (szerk.): Qaerendo et Creando – Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából. Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 2014.

A kötet A. Dietz¹ professzor személyes hangvételű német nyelvű bevezetőjével indul, amelyben beszámol arról, hogy az ünnepelt ismételten végzett kutatómunkát a müncheni Max Planck Intézetben.² E tanulmányutak eredményeként az ünnepelt számos publikációt írt, s ezek közül többel hozzájárult az *acquis communautaire*³ magyarországi befogadásához.

A kötet hivatalos előszavának szerzője id. Ficsor Mihály,⁴ aki az ünnepelt életéből kiragadt néhány mozzanat bemutatását követően azzal jellemzi őt, hogy annak törekvése, hogy „tehetségét és tudását mind a maga, mind az általa szolgált közösség javára a lehető legeredményesebben hasznosítsa”.

A terjedelmes kötetben közölt 38 tanulmány mintegy harmada a szellemi tulajdon tárgy-körébe esik, ami az ünnepelt szakmai múltjára és saját szakirodalmi tevékenységére tekintettel persze nem meglepő.

Ezek közül – mintegy ízelítőül – csupán csak néhányról emlékezem meg a következőkben.

Csécsey György⁵ professzor a „Franchise-megállapodások a kodifikáció tükrében” c. tanulmányát különösen időszerűvé teszi, hogy a 2014. március 15-én hatályba lépett Polgári Törvénykönyv 6:376 § (1) bekezdése a jogbérleti (franchise) szerződés fogalmának törvényi meghatározását adja. Ebben az ún. legáldefinícióban mind a szerzői, mind az iparjogvédelmi jogok szerepelnek. A franchise-megállapodások lehetséges elemei kapcsán pedig első helyen említi az előzetes ismertetőt, „amely átfogóan meghatározza az átvevőnek az átadó által rendelkezésére bocsátott rendszer tulajdonjogát, technológiát, védjegyet, know-how-t, szerzői jogot.” Gyakorlatias hangvételű tanulmányának már az elején jelzi, hogy a törvényalkotó a franchise-megállapodásokat – eltérően a licencszerződésektől – ily módon kiemelte az atipikus szerződések köréből. Nézetem szerint ez a gesztusértékű jogszabályalkotói döntés a franchise-megállapodások széles körű elterjedésére is utal, valamint arra a gazdasági igényre, amely a jogi szabályozás irányában jelentkezett.

Debisso Kinga⁶ „A biokalkodás elleni fellépés új irányai az EU jogában” c. tanulmánya nemcsak a téma különlegessége, de annak nemzetközisége miatt is figyelemre méltó. Az ENSZ vonatkozó egyezménye (1992), a 98/44/EK sz. biopatent-irányelv, a Nagoyai Jegyző-

¹ Professor M. Adolf Dietz.

² Max Planck Institut für Innovations- und Wettbewerbsrecht.

³ Az EU-jog által kifejlesztett elvek, magyar fordításban: közösségi vívmányok.

⁴ A Szerzői Jogi Szakértő Testület tiszteletbeli elnöke.

⁵ Debreceni Egyetem.

⁶ PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

könyv (2010) bemutatását követően az EU rendelettervezetét ismerteti. Különösen figyelemre méltónak tartom a biotechnológiai tárgyú találmányok szabadalmaztatásával kapcsolatos új követelmények ismertetését. Ilyenek: a genetikai erőforrások és a hagyományos tudás szabadalmi oltalma, a genetikai források eredetének feltüntetésére vonatkozó követelmény, a genetikai forrásokra vonatkozó szellemi tulajdon-jogok fejlesztéspolitikai vetületei. Ez az írás különösképpen említésre érdemes, mert a társadalom jelentős részének fenntartásai vannak a géntechnológiával, a génmódosítással kapcsolatosan. Nézetem szerint azonban ez nem jelentheti azt, hogy a homokba dugjuk a fejünket, és még csak tudomást sem veszünk arról, hogy az emberiség egy jelentős része ebben a kérdésben másként gondolkodik.

*Faludi Gábor*⁷ „Az új Ptk. hatása a szerzői jogi és iparjogvédelmi jogátruházási szerződésekre” c. tanulmánya, amint azt már a cím is elárulja, a szellemi alkotások jogának egészét fogja át. A témaválasztást különösen motiválta a szerző szerint, hogy „az ünnepeelt munkássága a szellemi tulajdon minden területére kiterjed”. A korábbiakhoz képest a közelmúltban hatályba lépett Ptk. 6:2002 § (2) és (3) bekezdésében az az új konstrukció olvasható, hogy (egyszerűen szólva) egy jogátruházásra irányuló (kötelező) és egy jogátruházó (teljesítő) szerződés együtt alkotja a jogátruházást. A tanulmány elmélyülten vizsgálja mind a szerzői jogra irányuló, mind az iparjogi (szabadalom, védjegy) tárgyú jogátruházásra vonatkozó hatályos rendelkezéseket. Az utóbbiak vonatkozásában ezt úgy teszi, hogy gondolatai a tervezett egységes iparjogvédelmi kódex kidolgozásánál is felhasználhatók legyenek. Ez az előrelátó, koncepciózus módszer a tanulmány különös értéke.

*Ficsor Mihály*⁸ „A földrajzi árujelzők oltalmára vonatkozó szabályozás korszerűsítése a Szellemi Tulajdon Világszervezetében” c. tanulmányában az eredetmegjelölések nemzetközi oltalmának (lisszaboni rendszer) kibontakozó reformja főbb jellemzőit tárgyalja. Ezek: az oltalom tárgyainak bővítése, nevezetesen az eredetmegjelöléseken kívül valamennyi földrajzi árujelző oltalmának lehetővé tétele, másrészt kapunyitás a kormány szervezetek csatlakozására. A 2015-re tervezett diplomáciai konferencián eldöntendő részletkérdések közül nézetem szerint magyar szempontból is jelentős a határokon átnyúló földrajzi területek (*trans-border geographical area*), továbbá a földrajzi árujelzők és a védjegyek közötti viszony rendezése. Aligha akad olyan olvasó, akinek erről nem a trianoni határok által megosztott Tokaji borvidék vagy a magyar és a szlovák TOKAJ védjegy jutna eszébe.

Amint azt a bevezetőben jeleztem, a szellemi tulajdon tárgyköréből nem csupán az itt röviden említett írások olvashatók. Tájékoztatásul közlöm a többinek a címét is. Ezek: A szoftverek szerzői jogi védelmének határai (*Barzó Timea*); A társadalmi célú reklám tartalmi és közzétételi sajátosságai a médiaszabályozás és a gyakorlat tükrében (*Gellén Klára*); Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése esetén (*Grad-Gyenge Anikó*); Magyarország 1922-es csatlakozása a Berni Egyezményhez (*Munkácsi Péter – Kiss Zoltán*); A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság megalakításához vezető út (*Legaza Dénes István*);

⁷ Egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

⁸ Elnökhelyettes, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala.

A szerző fogalmának és jelentőségének alakulása napjainkban (*Pogácsás Anett*); A Painer ügy hatása a joghatóságra és a szerzői jogra az Unióban (*Szabó Sarolta*); Az eredetvédelem egyes aktuális kérdései: a magyar termék és a hungarikum (*Szilágyi János Ede*); A művészek jogállásáról (*Tomori Pál*); Az EU Bíróságának előzetes döntése használati minta ügyben (*Vida Sándor*).

E rövid ismertető lezárásaként még meg kell jegyezni, hogy a tanulmánykötet további kétharmada számos színvonalas és érdekes írást tartalmaz még az alkotmányjog, a magánjog, a kereskedelmi jog, a közigazgatási jog köréből, nemegyszer közismert szerzők tollából.

Az ünnepelt elégedett lehet, hogy ennyien fontosnak tartották, hogy rokonszenvüket egy ilyen szokatlan terjedelmű tanulmánykötetben ily módon is kifejezésre juttassák.

A potenciális olvasóknak ugyanakkor csalódást jelenthet, hogy a tanulmánykötet nem kerül kereskedelmi forgalomba, az csupán könyvtárakban, így a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának Frecskay János szakkönyvtárában hozzáférhető.

Dr. Vida Sándor

* * *

Papp-Váry Árpád: A márkanev ereje. Szempontok a sikeres brandépítéshez. Dialóg Campus Kiadó, 2013; ISBN: 978-615-5376-18-4.

Dr. Papp-Váry Árpád Marketing a gyakorlatban c. könyvéről az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2008/4. számában szóltunk. Az a műve kitűnő szakkönyv a marketing gyakorlóinak, és kitűnő ismeretterjesztő mű szegény nekünk, akiket a marketingesek minduntalan meg akarnak fogni. A legjobbak között van e műfajban. Olyan, mint az igazán jó marketing: emberközeli, világosan és könnyen érthetően szól, teljesen mentes minden mesterkéeltségtől, elbonyolított fogalmazástól, amit sok szerző tudományos benyomást keltőnek remél.

Ilyen a legújabb műve is. Igen jól megalapozott és kidolgozott tudással szolgál. Akárcsak a korábbi, a témához értőnek azzal is izgalmas, hogy hibát, tévedést aligha talál benne, olyan kijelentést, megközelítést viszont igen, amelyet többé-kevésbé másként mondana – az ilyen pedig mindig gyümölcsöző elgondolkodni.

A megközelítések sokféleségére jellemző, hogy Papp-Váry könyvében az iparjogvédelemben használt „árjelző” fogalom nem szerepel, míg sui generis jogszabályunk, a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény hatályos szövegében sem a márka, sem a brand kifejezés nem található. Egy teljes és igen érdekes fejezetet szentel „A márka jelentése” kibontásának, s azt így indítja: „Hogyan lehetne definiálni a márkát? Nos,

a kérdésre nem is olyan egyszerű a válasz, mert rengeteg álláspont van.” Ezek közül számosat rendre be is mutat. Ebben – vagy a könyv bármely más részében – az árujelző fogalma meg sem jelenik. A védjegy fogalma igen, ám nem mondható, hogy iparjogvédelmi precizitással. „Sokan a márka alatt a védjegyet (trade markot) vagy a logót (szimbólumot, emblémát, monogramot) értik. Pedig a márka valami sokkal kevésbé megfogható, mint az előzőek.” Itt valójában teljesen eltérő minőségeket vet össze, hiszen, amint maga is igen jól bemutatja és idézi is, „Jóllehet a cégek marketingprogramok és más tevékenységek útján ösztönzik a márkateremtést, a márka végül is ilyasvalami, ami a fogyasztók elméjében létezik” és „A márka voltaképp mentális asszociációk az emberek fejében”. A márka persze a marketingesek és az értékesítők fejében szintúgy nagyon is létezik – a védjegy, a logó pedig konkrét jelek, amelyek, ha jól működnek, megidézik a márkát.

Nagyon sokat kaphatunk e könyvtől, egyet azonban biztosan nem: minden mást felülmúló, jobban célravezető, egyedül igaz igazságot. Olyan ugyanis ezen a pályán nincs, amint a gazdasági munka egészében is legfeljebb csak egészen kivételesen. Az ok igen egyszerű. Akárcsak magára a marketingre, a márkaépítés és -hasznosítás tudományára is elmondható, hogy nem írható le olyan egzakt módon, olyan egyértelmű igazságokkal, mint pl. a matematika. Mindkettő legbenső lényegéhez tartozik, hogy végső soron gazdasági eszközrendszerként szolgál, amelynek hasznossága azzal lenne mérhető – ha mérhető lenne –, hogy mennyiben járult hozzá a tevékenység eredményességéhez. Az eredményességet pedig mindig konkrét gazdasági környezetben, konkrét piaci viszonyok között kell elérni, ez a környezet, ezek a viszonyok viszont állandóan változnak. Olyan összetett és bonyolult gazdasági, társadalmi, pszichológiai és egyéb mechanizmusok formálják azokat, amelyekre modelleket lehet alkotni – sőt, azokra még Nobel-díjat is kapni –, ám e modellek legfeljebb csak a működés természetét segítenek megismerni, magát a működést megbízhatóan uralni vagy számszerűsíteni nem.

A marketingnek, márkaépítésnek és -hasznosításnak folyamatosan alkalmazkodnia kell a tevékenység terepének változásaihoz, s ahhoz, hogy általában nincs idő, sem alkalmas technika még arra sem, hogy e változások hatásait a következő lépés megalapozásához egzakt módon kielemezzék, még kevésbé hogy azok további alakulását így prognosztizálják. Nem túlzás ezért azt mondanunk, hogy mindkét szakterület igen jelentős részben a gyakorlati tapasztalatokra épített elméleti tudásnak és szakmai eszköztárnak a segítségével a lehető legjobban megalapozott rögtönzések tudománya és művészete. E rögtönzés természetesen magában foglalja a stratégiai és taktikai döntések szükség szerinti változtatását, újbóli optimalizálását is, annál is inkább, mert a stratégia tudományának egyik alapigazsága – ha nem is gyakran hangoztatják –, hogy a legjobb haditerv is csak addig van érvényben, amíg be nem indul a csata. Utána rögtönözni kell a helyzet és a pillanatnyi erőviszonyok, az azokból felmerülő veszélyek és lehetőségek szerint. Olyan ez, mint a sakk, ahol a legjobb játékosok – emberek, nem gépek! –, a különféle stratégiákat és a korábbi játszmák tanulságait felölölő hatalmas példatár ismeretében igyekeznek minden lépésnél megtalálni a legjobbnak ígérke-

zót. Biztos tény viszont, hogy e könyvben a hozzáértő aligha talál olyat, amit joggal ítélné hibás állításnak, tévedésnek vagy akárcsak a vonatkozó tudásanyag legjavától elmaradónak, amire érvényes lehetne, hogy „ez szimplán hangzik, ... mondhatta volna szebben, kis lovag” – olyat viszont igen, amelyről ő más megközelítéssel, logikával (is) szólna. Ez valóban nem hiba, ez a tárgy sokoldalúságából, összetettségéből következik.

Egy példa erre: „E könyv nem kevesebbet állít, mint hogy a márkázásban a legfontosabb döntés a név. Ez lesz ugyanis, amit a cég marketinganyagaiban mindenképp használni kell, legyen szó egy honlapról, egy rádióreklámról, egy nyomtatott kiadványról vagy épp egy ügynök értékesítési előadásáról. Márpedig ha a név nem jó, akkor hiába remek a marketing. Ha viszont jó a név, az rengeteget segíthet a marketingben, értékesítésben.” Joggal mondható, hogy ez igaz. Egész gondolkodásunk olyan, hogy azt a sokalkotós valamit, amit márkának mondunk, egy szóhoz, kifejezéshez – márkanévhez – kell kapcsolni, hogy a gondolatainkban kezelni tudjuk. Tessék bármely márkanévre gondolni és arra, hogy mi áll mögötte, mit idéz fel bennünk, vegyük el a nevet – miként tudunk így a mögöttesre gondolni? A jó bornak nem kell cégér? Akkor miről ismerjük fel ezer más között a pulton? A marketing is csak úgy dolgozhat, hogy a márkanévhez köti az üzenetét, amellyel bizonyos képzeteket, vonzódásokat, értékítéleteket akar belénk táplálni az áruvilág bizonyos tagjai, a gazdaság bizonyos szereplői iránt. A márkanévnek ezért olyannak kell lennie, hogy magasan kiemelkedjék a bennünket állandóan körülvevő kommunikációs fehérzajból, s szintúgy az árucikkek végtelen tömegéből. Ha erre nem jó, semmire sem jó, s kárba veszejt a marketingmunkát. Tehát a jó, pontosabban kiemelkedően jó név valóban *conditio sine qua non*. Ámde: a márka azzal hat, azzal indít a hasznosítója által akart cselekvésre, hogy olyan véleményt idéz fel bennünk, amelynek hatására a lehetséges választékból pont azt a dolgot – árucikket, szolgáltatást – akarjuk, a mellé a szereplő mellé állunk, amely ezzel a márkával lép elénk. Kulcsszó az „idéz fel”. Tehát már tudjuk, hogy épp az a valami kell nekünk. Ha még nem tudjuk, a márka semmit sem mondhat erről. Ezért van, hogy ma már az áruterelésben a piaci érték mind nagyobb hányadát a marketing állítja elő, midőn óriási apparátussal belénk táplálja, hogy mi is kell nekünk igazán. Tehát úgy is vehető, hogy a legfontosabb, hogy a *névnek* legyen mit felidéznie, és az elegendően vonzó, meggyőző legyen. Ez is *conditio sine qua non*. Annál is inkább, mert gyártani ma már mindenki szinte mindent tud – a művészet az eladás. A marketing, amint utaltunk rá, a piacmegdolgozásban, a kommunikációban nem lehet megazonosító eszköz, azaz árujelző – márkanév – nélkül, s ez teszi, egybeköt, roppant fontossá a tudást, amelyet e könyv kínál.

„A márkák a pénzről szólnak – és mindig is arról szóltak. ... Hogyan lehet a legtöbb pénzt keresni? Úgy, hogy a hűséges fogyasztók, a nagy fogyasztók, mindig a te termékedet használják” – idézi Papp-Váry. Ámde: kevés törekenyebb dolog van a világon, mint a fogyasztó hűsége, s vele a márka vonzereje. Ha a fogyasztó úgy érzi, hogy nem kapta meg maradéktalanul azt, amit neki a márka ígért – vagy amilyen vonzó képzeteket azzal összefüggésben elültettek benne –, elfordul tőle. Ez azzal is járhat, hogy ha a márka árucikkek csoportjához

kötődik – egy teljes fejezet szól a márkabővítésről, márkakiterjesztésről –, a valamelyikükkel szerzett csalódás nyomán a továbbiakban valamennyit elutasítja. Ahogy a márka a pozitív képzeteket, a vonzó vonásokat képes ráragasztani az árucikkekre, ugyanúgy, közös nevezőként átviheti a negatív tapasztalatokat is mindenre, aminek a piaci megítélésében szerepet játszik. Lankadatlanul kell tehát dolgozni a minőségbiztosításon, különben oda mindaz, amit a *név* felidézhet, s így oda maga a *név* is. Ez is *conditio sine qua non*.

Az iparjogvédelem szigorú következetességét véve alapul, egyetlen érdemi kifogásunk lehet e könyvet illetően: némi következetlenség a márka és a márkanév fogalmának használatában. A felhozott példák, idézetek jól mutatják, hogy ezt a szakma teremtette, szerzőnk csak követi ezt olykor. Maga a könyv címe is példa erre, hiszen tőle is kitűnően megtanulható: nem a márkanévnek van ereje, hanem a márkának. Csak egy kicsit bicegő hasonlattal: a márkanév, a márkajel – az árujelzők – csak tükrök, amelyek elének vetítik, az elménkbe idézik a márka (vonz)erejét. Fényt, vonzerőt teremteni nem tudnak. Minden márka mögött történet van, azzal hat a fogyasztóra. A márkanév, jel elmondani ezt nem tudja, csak emlékeztet rá.

„A vásárló nem azzal lép be a boltba, hogy kérek: 34 db cikkelemet, 6 db vegyszert, 2 db édes darabárut, 3 db jóízű készített, 2 db pálcikás csomagolt impulzus jégkrémet stb. Nem, hanem konkrét márkanéveket keres!” – írja Papp-Váry. Számolni kell azonban azzal is, hogy ez többnyire csak bizonyos életszínvonal felett igaz. Aki ezt nem engedheti meg magának, fogkrémet, cipőt stb. keres, és próbál valamitől jónak ígérkezőt találni. Aki költségérzékeny, erősen ár szerint navigál. Ezért vannak az ismert márkával nem jegyzett – *noname* – termékek. S ha költségérzékeny, akkor jó célközönsége az akcióknak, egyebek közt a márkák bevezetését és/vagy terjeszkedését szolgálóknak. Az utóbbiaknál az addigi márkahűség gyakran megütközik a vonzó ár csábításával.

Folytassuk néhány karakteres idézettel a bevezető részekből: „a márkák szinte feltartóztathatatlanul terjednek mindenfelé” – persze, hiszen mindinkább piaccá válik az egész világ, s életünk minden szegmensébe benyomulnak az eladni szándékozók. Ezért azután „a márkák életünk szövevényének részei”. / „A termék a gyárban készül. Amit a fogyasztó megvesz, az a márka” – az előzőekben már vázoltuk, mennyire igaz ez a tétel. Még inkább ebben a különös, „gyártáskiszervezős” világgazdaságban, ahol a termékek valamelyik messzi országban készülnek, s marketinggel, márkázással „csomagolják” azokat árucikké. „Orosz rakéta, amerikai rakéta, mindkettő Tajvanon készült” – mondta az *Armageddon* c. filmben a részeg orosz űrhajós, s ez az áruvilág mind nagyobb részére válik jellemzővé, valószínűleg úgy is, hogy ugyanazt a terméket különféle márkákká is „csomagolják”. / „Az USA-ban a bevásárlóközpontok, shopping mall-ok száma kétszer annyi, mint a középiskoláké” – ez vészjósló szcenárió nekünk, ám jól mutatja, hogyan nő a birodalom, amely nem lehet meg márkák nélkül, s amelyben mi sem lehetünk meg nélkülük.

Papp-Váry a való világ varázsainak mérnöke és kitűnő teoretikusa a piaci munka e mágiikus szegmensében. A márka mibenlétét vizsgáló fejtegetéseiből valószínűleg egyik legjobb

definícióként emeljük ki: „márka a fogyasztó fejében lévő percepciók összessége az adott termékről”. A vásárlóközönséget tekintve ezzel vág egybe, hogy „a márka működésének javát a fejünkben végzi”. Alighanem az egészét, méghozzá részben a tudatos mérlegeléseinkben, részben az ösztönös reakcióinkban. Ez utóbbi olvasható ki egy másik, általa idézett definícióból is: „A márka egy személy zsigeri érzése egy termékről, szolgáltatásról vagy vállalatról”. Valóban „zsigeri”, hiszen az, ami bennünk a márkanévre reagál, kisebb-nagyobb hányadban a tudattalanba süllyedt benyomások, tapasztalatok, információk, átvett vélemények összessége. Ám a könyve is kitűnően megtanít arra, hogy ez csak részben igaz: a márka, pontosabban az, amit nekünk mond, nagyon is tudatos döntéseink fontos tényezője lehet. Ezért kitűnő megállapítása, hogy „A márka ereje attól függ, hogy a vevő az idők során mit látott, olvasott, hallott, tudott meg, gondolt és érzett a márkával kapcsolatban. Más szóval a márka ereje a meglévő vagy potenciális vásárlók tudatában rejlik, és abban, hogy közvetve vagy közvetlenül milyen tapasztalataik voltak a márkával.”

Hasonlóképpen jó, és lényegében már a márkanév és a márkajel mibenlétére is utal a következő: „a brand az adott termékről a vásárlók fejében kialakuló elképzelés vagy fogalom, melyet egy, a fogalmat felidéző jellel – egy névvel és szimbólummal – kapcsolnak össze.” Az idézeteiből ugyanakkor az is kitűnik, mennyire nem egységes, sem precízen következetes a szakma, amikor a márka, a márkanév, a márkázás fogalmat használja. Pl. „a márka olyan szimbólumok összessége, melynek feladata termékek és szolgáltatások egy meghatározott gyártóval, forgalmazóval való azonosítása és egyúttal azoknak más termékektől való megkülönböztetése” – ez nyilvánvalóan a márkanévről és a márkajelről szól. Ez utóbbit a könyv néven nevezve – egy említéstől eltekintve – nem tárgyalja, e jelek szerepét viszont annál inkább.

Most pedig törjünk ki e nehéz terepről, mint az inváziós tankok a Bocage-vidékről, és haladjunk! „A márka elsősorban a vásárlók fejében létezik, és gyakran a hírnév szinonimája. Vagyis egy márka az, aminek a vásárlók gondolják. A brandmenedzser pedig arra törekszik, hogy a fogyasztóknak megfelelő elképzeléseik legyenek.” Ez már átvezet a következő témára, amelyet az alcím brandépítésként említ, a szövegben viszont márkázásként szerepel. Érdemben mi az? Tessék elolvasni, nagyon tanulságos! Természetesen módszeres és nagyon kreatív fejlesztőmunka, s íme a tartalomjegyzék rá vonatkozó címei: A márkázás jelentése / Branding modellek / A márkázás kulcsgondolatai. Idézzük ez utóbbi alcímeit is, mert igen jó betekintést adnak a feladat lényegébe: Hozzáadott érték / Percepció menedzsment / Betartott ígélet / Differenciálás, megkülönböztetés / Pozicionálás / Személyiségépítés / Koherencia, egységes megjelenés / Emoráció.

A következő fejezet a márkatörténelemről szól. Papp-Váry erről is alapos és érdekes körképet ad. A kezdetekből: „A logók első kereskedelmi hasznosítása i. e. 600-ra tehető, hiszen az anatóliai királyságban, Lydiában, ekkor terjed el a pénzérme használata, aminek azonosítására, hitelességének bizonyítására egyedi grafikai jelet használtak a pénzverők.” „A rómaiakhoz kötik az első konkrét brandnevet és logót is: ez volt az SPQR.” E történelmi visz-

szatekintésben jó gondolatmenetet szentel annak is, voltaképpen mi tekinthető márkának és márkajelnek. Innen már logikusan adódik a következő témakör: Az első igazi márkák.

S logikusan jön az új témakör: Márkaforradalom. „Az alkohol mellett a másik iparág, ahol nagy számban jelentek meg brandek a 19. században és lettek a márkázás úttörői a gyógyszerek, gyógyhatású készítmények világa volt. A szabadalmaztatott gyógyszerkészítmények gyártói az első olyan amerikai üzletemberek, akik felismerték a figyelemfelkeltő reklámszövegekben, az azonosítható logókban és védjegyekben, a közismert, népszerű személyiségekkel való reklámozásban, a társadalmi rangra hivatkozásban, a 'szünet nélküli sulykolás' szükségességében rejlő erőt. A szükség úgy kívánta, hogy ők adjanak el először termék helyett imázst. ... És vajon melyik volt az egyik legkorábbi, legharsányabb és leglátványosabb márkák? Hát természetesen a Coca-Cola.” S ki hinné, hogy mi, emberek, már régóta milyen rendesek vagyunk: „Az alkohol, valamint a gyógyszerek mellett még egy iparág van, amit érdemes kiemelni, amikor a márkázás kezdetét keressük. Ezek pedig a tisztítószeres és tisztálkodási szerek.” Az viszont cseppet sem meglepő, hogy „Bár a márkátörténelem igazi kezdete így a 19. századra tehető, a nagy robbanás a 20. században jött el.” Az ember fura társadalmát ismerve az még kevésbé, hogy – amint a következő fejezet részletezi – vannak „Márkaimádók és márkautálók”.

S jön a könyv minden bizonnyal legrázósabb témaköre: a márkák értéke. Miután már az előzőekben Papp-Váry bemutatta, milyen értéket jelent a márkák a fogyasztónak, itt azt járja körül részletesen, hogy a márkák természetesen a vállalatoknak is értéket képeznek. Néhány idézet erről, a fejezet nyitányából: „A legjobb márkákhoz tartoznak a legmagasabb árak.” / „A márkák a legfontosabb üzleti tőkénk.” / „Cégünk neve és védjegyeink képviselik a legnagyobb értéket az általunk birtokolt javak között” – idézi a Johnson&Johnson cégismertetőjéből. / „10–12 éve egy érdekes dolgot fedeztünk fel, amikor a mérleget néztük. Hogy a márkaérték a legfontosabb. Pedig az nem is szerepelt a papírokon” – idézi Fred Smith-t, a Fedex alapítóját. (A mai vállalati számvitelnek van erre sajátos megoldása, legalábbis egyes országokban). Aki azt keresi, létezik-e olyan képlet, módszer, amellyel egzakton megállapítható egy márkák pénzben mért értéke, felettébb izgalmas olvasmányt kap itt. A probléma legalábbis kétféle. Az egyik abban összegezhető, hogy a cégek számára a márkák gazdasági értékét az adja, ha a vásárlók számára vonzóbbá, kedveltebbé teszi a cég árucikkét, azaz a hasznosítása növeli a cég gazdasági eredményességét, magyarul pénzt hoz. A könyv bemutat néhány módszert az érték mérésére – olyat viszont nem tud, amelynek révén ezt matematikailag egzaktsággal lehetne számítani. Amint a szerző idézi „A márkák értéke ellentmondásos kérdés. A márkanevek nem kézzel fogható entitások, így pontos, pénzben kifejezett értékük megállapítása szinte lehetetlen.” (Az már a szokott dolog, hogy az idézet keveri a márkát és a márkanevet, s hogy pénzben kifejezett értéke csak a márkának lehet.) És „A mai napig nem létezik megfelelő, általánosan elfogadható módszer a márkák értékelésére.” (Amint, egyebek közt, a szabadalmakéram sem.) A másik magot, csak igen röviden körvonalazzuk: A márkák attól értékesek, hogy egyediek, hiszen ezzel tud kiemel-

ni az áruvilágból, megkülönböztetni annak többi szereplőjétől. Ami viszont egyedi, annak tekintetében nem működik az értéktörvény – ezért sem lehet a technológia-adásvételi ügyletekben (amelyek közé a védjegy-átruházási és a licencadási ügyletek is tartoznak) egzakt módon árat kalkulálni.

A következő fejezetcím: A név ereje, s benne igencsak megragadó alcímek sorakoznak: Shakespeare tévedett / Vonzás és taszítás / Az ideális gyereknév / A rossz márkanév halálós / A jó márkanév szinte mindenben segít (csak kérdés, hogy mennyit! – Osman P.).

„A jó márkanév sokkoló, provokatív, figyelemfelkeltő” – mondja majd később az Akkor hát milyen a jó márkanév? c. fejezetben. Ez tökéletesen illik a név erejéről szólót követőnek a címére: Mit tanulhatunk a hollywoodi sztároktól? Meglepő lesz, hogy mennyit. Az ebben olvashatók mellé érdemes tudni, hogy Papp-Várynak 2009-ben a BKF – Századvég Kiadónál megjelent egy különleges könyve: Mágikus márkázás: Beckham – Hogyan lett egy futballistából globális márka?

S innen már csak a fejezetcímeket mutatjuk be: A márkanevek típusai / A márkanevek születése / Jól cseng? A márkanév hangzása (nagyon jó előadás névmágiáról, megjegyezhetőségről és egyéb, valóban gyakran meghatározó súlyú „gondolkodástechnológiai” tényezőkről) / Nevek a neten (tanulságok, extra szempontok az online cégek névadása tekintetében) / Nemzetközi márkanevadás (a globális piac kulturálisan messze nem egységes, a névadásnál számolni kell és trükközni célszerű azzal, mi hogyan hangzik, milyen fogadtatásra talál a célterületen – Osman P.) / Nevetséges nevek („aki nem tud arabusul...” – amúgy roppant szórakoztató! – Osman P.) / Akkor hát milyen a jó márkanév (na igen, az egymillió dolláros kérdés! – Osman P.) / Márkanévhez a szlogen / Márkanévhez a logó / Márkabővítés, márkakiterjesztés / A márkák jövője, a márkanevek jövője – ebből két alcímet, két megdöbbentő jóslatot emelünk ki: A márkaépítés egyre emocionálisabb lesz / A márkanevek lesznek az új eszperantó.

A marketing mindinkább igyekszik nemcsak követni a világot, hanem egyre több területen az élére állni a változásoknak, a fejlődésnek, s ehhez állandóan fejlődik, változik maga is. Márcsak ezért sem lehet kitanulni, csak igyekezni minél többet megtanulni a lényegéből. Ehhez igen jó *márka* a szakmai műhely, amelynek márkaneve Papp-Váry Árpád.

Dr. Osman Péter

Al Gore: A jövő. A globális változás hat mozgatórugója. HVG Könyvek, 2013; ISBN978-963-304-148-2

Gore-t 1976-ban választották kongresszusi képviselővé, s háromszor újraválasztották, majd 1984-ben bekerült a Szenátusba, ahol egy újraválasztással 1993-ig szolgált. 1993-ban Bill Clinton mellett az Egyesült Államok 45. alelnöke lett. Kettejükét 1996-ban újraválasztották. 2000-ben Gore indult az elnöki székért, de veszített a republikánus George W. Bush-sal szemben. Ezt követően ideje nagy részét a környezetvédelem nagy kérdéseinek szentelte, amelyekkel korábbi tevékenysége során is intenzíven foglalkozott. 1981-ben elsőként kezdeményezett kongresszusi meghallgatást a légkör széndioxid-szennyezése kérdésében. 1992-ben jelent meg az *Earth in the Balance (Mérlegen a Föld)* c. könyve, amely számos környezetvédelmi témát tárgyalt, és felkerült a *New York Times* bestsellerlistájára.

2000 után átdolgozta korábban összeállított diasorozatát, és előadásokat tartott az USA-ban és a világ körül a globális felmelegedésről. 2006-ban *An Inconvenient Truth: The Planetary Emergency of Global Warming and What We Can Do About It (Kellemetlen igazság: Az egész bolygónkra kiható szükségállapot a globális felmelegedés miatt, és mit tehetünk a megoldásáért)* címmel könyve jelent meg a róla és e témáról készült, hasonló című (*An Inconvenient Truth*) filmhez kapcsolódóan. Az utóbbit Davis Guggenheim rendezte, és 2006-ban Oscar-díjat kapott dokumentumfilm-kategóriában. Addigra Gore, a saját becslése szerint, ezernél több előadást tartott diasorozatával. 2007-ben megosztva megkapta a Nobel-békedíjat a globális felmelegedés tudatosításáért végzett tevékenységéért.

2009-ben jelent meg a *Kellemetlen igazság* folytatásaként az *Our Choice (A mi választásunk)* c. könyve, eredeti címe *The Path to Survival (Út a túléléshez)*. A Wikipedia róla szóló szócikke több további könyvét is bemutatja (http://en.wikipedia.org/wiki/Al_Gore#Books). Gore tehát, miután nem sikerült a világ (egyik?) leghatalmasabb országának első emberévé lennie, a fenntartható jövőért folytatott munka egyik élenjárójává, zászlóvivőjévé emelkedett céltudatos tevékenységével.

Korunk egyik keserűen igaz mondása, hogy „Nehéz a múltat előre látni!” Ma viszont már egyre inkább a jövőt is. Világunk mind több vonatkozásban Ray Kurzweil kitűnő könyvének címével jellemezhető: *A szingularitás küszöbén* (I. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2013/5. sz.) – és nem is csak azokon a területeken, amelyekre Kurzweil a többnyire igencsak merész prognózisait felállítja. Ahogyan szinte minden kulcsfontosságú területen a szemünk előtt gyorsul a fejlődés, gyakran előre egyáltalán nem látható szinergikus többleteket is létrehozva, vagy épp váratlan fejlődésbe lódítva egészen más szakterületeket is; ahogyan a világgazdaság lényegében hiperbolikus növekedési pályára állítja a termelést és a fogyasztást; ahogyan az ember igyekszik mindenhatóvá tenni technikáit és technológiát, hogy azok őt tegyék mindenhatóvá, mind kevésbé prognosztizálható pályára kerülünk. Gore írja: „Teljes a szakmai egyetértés abban, hogy a napjainkban kibontakozó jövő rendkívüli mértékben különbözni fog mindentől, amit a múltban valaha ismertünk. Az eltérés nem pusztán meny-

nyiségi, hanem minőségi. Soha korábban nem létezett a változásnak olyan időszaka, amely akár távolról is hasonlított volna az emberiség előtt manapság álló tapasztalatokhoz. Persze, a múltban is voltak a változásnak forradalmi időszakai, ám egyik sem volt olyan erőteljes, s a veszély és lehetőség ikerpárjával oly előrehaladottan viselős, mint a szemünk előtt kibontakozó periódus. Ahogyan arra sem volt példa, hogy ilyen nagyszámú és egy irányba tartó forradalmi változás játszódjon le egyidejűleg.” És „A hipersebességű változás új korszakának hordereje nem kizárólag matematikai vagy elméleti. Alapvető kapcsolatot alakít át: hogyan töltünk be termékeny szerepet életünkben, és hogyan elégítjük ki szükségleteinket. Minden, amit teszünk: munka, karrier, termékeny aktivitás kifejtése jövedelemért cserébe, alapvető emberi szükségleteinkért: jóllét, biztonság, becsület, méltóság, közösséghez tartozás érzése – ezeknek az életünk középpontjában álló, alapvető dolgoknak a változása a történelemben eddig ismeretlen sebességgel zajlik.” Mindezzel nagyon úgy fest, hogy már a kurzweili értelmezés szerinti szingularitás peremén sodródunk, gyorsulva befelé. A mindennél nagyobb kérdés pedig nemcsak az, hogy mi vár a túloldalon, hanem – és ez talán még kritikusabb – hogyan jutunk el épségben odáig. Al Gore ebben igyekszik segíteni.

Lássuk tehát, mit mond nekünk e könyvében. Kiemelést érdemel: a tények és a hozzájuk kapcsolódó ismeretek rendkívül széles körű felsorakoztatásával hatalmas áttekintést ad egy-egy témakör bemutatására, gondolatmenetei alátámasztására, s csak néha bukik ki belőle az USA világelsőségét hirdető politikus.

„Ez a könyv a globális változás hat legfontosabb mozgatórugójáról szól, és arról, hogyan futnak össze, milyen kölcsönhatásban állnak egymással, merrefelé visznek bennünket ezek a tényezők, illetve miként befolyásolhatjuk a legeredményesebben emberi lényekként – és világméretű civilizációként – e változás kibontakozását. Ha újra kezünkbe akarjuk venni sorsunk irányítását, és magunk kívánjuk alakítani jövőnket, frissen és világosan el kell gondolkodnunk ama létfontosságú döntésekről, amelyek előtt az alábbi eseményeknek köszönhetően állunk:

– a számtalan szállal összefonódó világgazdaság kibontakozása, amely mindinkább teljes egységbe szerveződött holisztikus létezőként működik, egészen új – és a múltbelitől élesen eltérő – kapcsolatban a tőkeáramlásokkal, a munkaerővel, a fogyasztói piacokkal és az egyes országok kormányaival (roppant izgalmas a megfogalmazás: „egységbe szerveződött holisztikus létező”, tehát olyan dolog – talán a szuperorganizmus lehet rá a legjobb szó –, amelyet nem létrehoztunk, hanem a saját fejlődése eredményeként jött létre, s léte, működése, fejlődése a saját törvényeit követi – Osman P.);

– az egész bolygóra kiterjedő elektronikus kommunikációs hálózat megjelenése, amely emberek milliárdjainak gondolatai és érzései között teremt összeköttetést, hozzákapcsolva azokat az adatok rohamos gyorsasággal növekvő tömegéhez, a világszerte mindenhová telepített érzékelők sebesen terjeszkedő hálózatához, illetve az egyre intelligensebb műszaki eszközökhöz, robotokhoz és gondolkodó gépekhez, amelyeknek legokosabbjai máris mind több különálló szellemi feladat elvégzésében szárnyalják túl az ember képességeit, és hama-

rosan felülmúlhatnak bennünket az intelligencia olyan megnyilvánulásaiban is, amelyekről mostanáig azt hittük, hogy örökre megmaradnak fajunk kizárólagos illetékességi körében; (pontos helyzetértékelés, féljünk belegondolni távlatokkal! – Osman P.);

– a politikai, gazdasági és katonai erők teljesen új egyensúlyának kialakulása a világon, amely gyökeresen különbözik a 20. század második felére jellemző egyensúlyi helyzettől, amikor az Amerikai Egyesült Államok biztosította a stabilitást és játszotta a vezető szerepet a világon; napjainkban ugyanis a befolyás és kezdeményezőképeség fokozatosan átkerül Nyugatról Keletre, a gazdag országokból a világszerte gyors ütemben kiemelkedő erőközpontokba, a nemzetállamoktól a magánszereplőkhöz, és a politikai rendszerektől a piacokhoz;

– a viharos és fenntarthatatlan növekedés beindulása a népesség, a városok, az erőforrások kiaknázása, a termőtalaj és az édesvízkészletek kimerítése, élőlényfajok kipusztítása, szennyező anyagok kibocsátása, valamint a gazdasági teljesítmény terén, amelyet az általánosan elfogadott mérőszámoknak egy képtelen és torz halmazával mérünk és határozunk meg, elvakítva magunkat rutinszerűen meghozott önáltató döntéseink pusztító következményeit illetően (tökéletes diagnózis – csak legyen elegendő erő megvédeni és érvényre juttatni a belőle eredő következtetéseket mindazokkal a gazdasági és politikai szereplőkkel szemben, amelyeknek erős érdekei fűződnek a jelenlegi pályán maradáshoz, lásd ehhez James Lovelock: Gaia halványuló arca – Utolsó figyelmeztetés c. igen alapos elemzését és kritikáját, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2011/2. sz. – Osman P.);

– a hatékony és forradalmian új biológiai, biokémiai, genetikai és anyagtudományi technológiák egész sorának megjelenése, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy ártrendezzük valamennyi szilárd anyag molekuláris szerkezetét, újraszöjjük az élet szövetét, módosítsuk a növények, állatok és emberek fizikai formáját, vonásait, jellemzőit és tulajdonságait, kezünkbe vegyük az evolúció feletti tevőleges ellenőrzést, áthágjuk a fajokat elválasztó ősi határvonalakat, s egészen új, a természetben sosem létezett fajokat teremtsünk;

– a gyökeres változás az emberi civilizáció összesített erejének és a Föld ökológiai rendszereinek, különösen a legsebezhetőbbeknek – vagyis a légkörnek és az éghajlatnak, amelyek egyensúlyán az emberiség tartós gyarapodása nyugszik – a viszonyában. Energiaforrásaink, ipari, mezőgazdasági és építési technológiáink erőteljes, világméretű átalakításának kezdete, amelynek révén új alapokra helyezhetjük, egészségessé és kiegyensúlyozottá formálhatjuk az emberi civilizáció és a jövő kapcsolatát. (Úgy legyen! Merthogy végképp el is pusztíthatjuk! – Osman P.)”

Ezek tehát a Gore által kiemelt meghatározó események, amelyek döntési és cselekvési kényszerbe hozzák az emberiséget. S mivel bennük korunk egyik legsúlyosabb kérdését, a piacok gazdaság- és társadalomszervező szerepét is megjeleníti, érdemes idéznünk erre vonatkozó sorait. Annál is inkább, mert velük markánsan állást foglal a ma egyre inkább mindent meghatározó két nagy eszmei és gazdaságpolitikai áramlat között, jelesül, hogy a piacok kezére adjuk-e a gazdaságunk, társadalmunk működését, fejlődését, s velük életünk

alakulását (s hagyjuk, hogy azt az idealizált piac valós árnyának öntörvényű működése vak mesterként tépje, cibálja), vagy mégiscsak igyekszünk mindezt értelmesen vezérelni.

Tehát Gore-tól: „Naiv, sőt együgyű az elképzelés, miszerint a demokráciában igazán értelmes közös döntésekkel irányítjuk az általunk működésbe hozott globális gépezetet – legalábbis azok szemében, akik a jövőt illetően már rég nem az emberbe vetik hitüket, inkább a piac láthatatlan kezeibe teszik le sorsukat. Miközben a jövőnket alakító döntéshozó hatalom mindinkább átkerül a politikai rendszerektől a piacokhoz, és az egyre hatékonyabb technológiák megsokszorozzák a láthatatlan kezek erejét, az öngazgatás izmai lassanként elsovadnak. Ez bizony örvendetes következmény egyesek számára, akik meglettek a módját, miként halmozhatnak fel hatalmas vagytonokat e globális gépezet féktelen működéséből. Sokan közülük anyagi áldozatot nem sajnálva sulykolják régóta az emberekbe, hogy az öngazgatás a legjobb esetben is hiábavaló, s ha egyáltalán életképes, akkor is veszedelmes beavatkozásokhoz vezet, amelyek megzavarják a piacok működését, és ellentmondanak a technológiai determinizmus eszméjének. A kapitalizmus és a képviselői demokrácia szövetségét és közös ideológiai uralmát – amely alatt a múltban oly gyümölcsözően bontakoztak ki mind szélesebb körben a szabadság, béke és gyarapodás lehetőségei – egyszerűen szétzilálta a keveseknél összpontosuló vagyton betolakodása a piac területéről a demokrácia működési körébe. ... Ha eltérjük, hogy a vagyont rutinszerűen a demokrácia folyamatának eltorzítására, leépítésére és korrumpálására használják fel, akkor megfosztjuk magunkat az 'utolsó fényes reménység' követésének lehetőségétől is, hogy járható utat találjunk az emberiség számára a legbomlasztóbb és kaotikusabb változásokon keresztül, amelyekkel a civilizáció valaha szembenézett. Az Egyesült Államokban sokan éljeneztek az öngazgatás elsovadásának, és fogadták ujjongva az elképzelést, hogy többé már meg sem kell próbálnunk kezünkbe venni sorsunkat a demokratikus döntéshozatal révén. Egyesek azt ajánlották – és csak félig tréfából –, hogy a kormányzatot egészen addig kell zsugorítani, amíg 'bele nem fojthatjuk a fürdőkádba'. Ezek az emberek politikusokat béreltek fel abbéli igyekezetükben, hogy megbénítsák a kormányzatot, s így az a globális gépezeten kívül többé semmilyen más érdeket ne legyen képes szolgálni; összetoboroztak egy aknamunkát végző újságíróhadat, és lobbizók légióit szegődtették a feladatra, hogy megghiúsítsák a jövővel kapcsolatos összes olyan kollektív döntést, amely a közérdeket szolgálja. S közben látszólag őszintén hisznek benne – amint azt írásaikban oly gyakran hangoztatták –, hogy nem is létezik olyasmi, mint közérdek.”

Magát e könyvét indításként így mutatja be: „Ez a könyv adatokból építkezik, mélyreható kutatómunkán és tudományos közleményeken alapul – nem spekuláción, vészmadárkodáson, naiv derűlátáson, vagy éppen a valóságtól elrugaszkodott találgatásokon. Hosszú évek arra irányuló erőfeszítéseinek gyümölcse, hogy felderítsük, kihüvelyezzük és bemutassuk a rendelkezésre álló legmegalapozottabb bizonyítékokat, valamint a világ vezető szakembereinek véleményét ama jövőről, amelynek megteremtésén jelenleg is munkálkodunk. ... E könyv nem elsősorban a klímaválságról szól, noha ez is egyike a hat kibontakozó folyamatnak,

amelyek gyors ütemben alakítják át világunkat, és kölcsönhatása a változás öt másik mozgatórugójával a megértés új távlatait tárta fel előttem. Fő témája nem is a demokrácia leépülése az Egyesült Államokban vagy a világgközösség kormányzásának nyilvánvaló működésképtelensége, jóllehet továbbra is meggyőződésem, hogy ha az emberiség újra kezébe akarja venni sorsának irányítását, e vezetési válságokat muszáj megoldanunk. Kétségtelenül, mind a hat kibontakozóban lévő forradalmi folyamat azzal fenyeget bennünket, hogy fölénk kerekedik történelmünk egy olyan pillanatában, amikor veszedelmes vákuum alakul ki világunk irányításában.”

Miközben szédítő ütemben vesszük körül magunkat technikával, és ennek minden, a bolygónk erőforrásaira és tűrőképességére háruló következményével, s önmagáért való jónak kiáltottuk ki a fogyasztást és a növekedést, kevesek, és a népességhez viszonyított arányban mind kevesebbek azok, akik tudatában vannak az ebben tornyosuló veszélyeknek. Annak, amit Gore így ragad meg: „Jóllehet a geológiai időről igen bajosan tudunk fogalmat alkotni magunknak, mára mégis geológiai erővé váltunk; s bár képtelenek vagyunk az evolúciós időskálán gondolkodni, mindinkább az evolúció háttérben álló fő mozgatóerővé fejlődünk.”

Valódi reménysugarat is felvillant: „A változás bemutatott hat mozgatórugójának egyike – egy olyan digitális hálózat létrehozása, amelynek révén a világ országaiban élő emberek többségének gondolatai és érzései összekapcsolhatók – mutatkozik a legfőbb reményforrásnak arra, hogy a demokratikus mérlegelés és a közös döntéshozatal egészséges működése idővel visszaállítható, s az emberiség visszanyerheti képességét, hogy együttesen eszeljen ki és vázoljon fel egy biztonságos útvonalat a jövőbe.” Ez tényleg sokat segíthetne abban, hogy a demokrácia végre valóban úgy működjék, ahogyan azt a hívei kezdettől remélik tőle.

Gore, bár egynémelykor amerikai túlzásoknak és elfogultságoknak is hangot ad, nélkülözhetetlen józan mérlegelésre indít. Így folytatja a most idézetteket: „A kapitalizmus – amennyiben megreformáljuk és fenntarthatóvá tesszük – bármely más gazdasági rendszernél hatékonyabban képes szolgálni a világot ama nehéz, ám szükséges változtatások végrehajtásában, amelyeket az emberiség közös vállalkozásának a Föld ökológiai és biológiai rendszereihez fűződő kapcsolatában foganatosítania kell. A fenntartható kapitalizmus és az egészséges demokratikus döntéshozatal együtt képessé tehetnek bennünket jövőnk megóvására. Világosan végig kell gondolnunk tehát, hogyan javíthatjuk ki és reformálhatjuk meg e két létfontosságú eszközünket.” Szép program, dicsérjük Nick Lane kítűnő könyvének címevel: *Hajrá, élet!* (lásd Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2014/1. sz.).

Könyve nagy témaköreinek fejezetcímei: *Föld Rt. / Globális elme / Hatalmi átrendeződés / Túlnövekedés / Újraértelmezett élet és halál / Kieleződött helyzet / Következtetések.*

Az első rögtön egy kritikus jelentőségű, és nem kevésbé ijesztő igazság kimondásával indul: „A globális gazdaságot az emberi történelem eddigi legnagyobb és leggyorsabb változásai hatják át. ... A nemzeti politikák, a regionális stratégiák és a régóta bevált gazdasági elméletek immár idejétmúltak tekinthetők a magas fokon összekapcsolt, szorosan integ-

rált, erősen interaktív és technológiailag forradalmasított gazdaság viszonyainak tükrében.” Ha eretnokség is kimondani, nézzünk szembe a ténnyel: így múlik rohamosan a gyakorlati használhatósága sok bölcsességnek, amelyet elődeink számunkra felhalmoztak, s áll ugyanakkor mind fényesebben Széchenyi igazsága: „A mi eddig jó volt, az éppen azért, mert a múlt időben volt jó, ma tán csak meglehetősen s utóbb még káros is lehet” (gr. Széchenyi István: Hitel).

És: „A politika és a kormányzás világában a nemzetállamok továbbra is vezető szerepet töltenek be. Lelkileg, érzelmi vonatkozásban és identitásunkat illetően legtöbbször még mindig úgy gondolkodunk és cselekszünk, mint ahogyan azt fiatalunkban megtanultuk. Az élet gazdasági realitásait tekintve azonban ez a világ lassan eltűnőben van. A világban végbemenő változás – amelyet gyakran lazán és pontatlanul globalizációnak neveznek – nem kizárólag egy történelmi korszak végét és másik kezdetét jelzi, hanem egy teljesen új valóság kibontakozását, amellyel nekünk, embereknek, birokra kell kelniünk.”

Lassan eltűnőben? A tények azt mutatják, hogy a feltartóztathatatlanul hódító infokommunikáció és tömegkultúra, a szabad tőkemozgás és az akadálymentesített kereskedelem szárnyain a globalizáció gyorsulva törli el az útjából a nemzetállami piacok és társadalmak utolsó védőbástyáit is. Annál is inkább mert „A munka digitalizálása és az egykor automatizálásnak hívott jelenség drámai, viszonylag gyors átalakulása egyszerre két gyökeres változást hozott: 1. Az állások kiszervezését (outsourcing) az ipari országokból a nagy népességű és alacsonyabb bérszínvonalal rendelkező fejlődő és feltörekvő gazdaságokba. 2. Az állások gépre szervezését (robosourcing) folyamatokra, számítógépes programokra, különböző méretű és alakú robotokra, továbbá a még mindig kezdetleges, ám hatékonyságában, hasznosságában és hatáskörében évente javuló mesterséges intelligenciára.” Már most is égető kérdés, és gyorsan még sokkal inkább azzá válik, hogy mit kezdenek a társadalmak, a továbbiakban pedig a globalizálódó emberiség a munkából és az azzal szerezhető megélhetésből így kiszorulók növekvő tömegeivel. Al Gore: „Amíg az emberi munkától a technológia relatív értéknövekedése felé történő elmozdulás folytatódik, az egyenlőtlenségek mértéke is hasonlóan alakul. Ez a jelenség már nem csak elméletben létezik. Most is ez történik, még hozzá széles körben. Amint a technológiai tőke egyre fontosabb szerephez jut az emberi munkához képest, a termelésből származó bevétel egyre nagyobb része egyre kevesebb ember kezében összpontosul, ugyanakkor sokkal többen szenvednek az elvesztett jövedelem miatt.” Baj lesz ebből, emberek! Baj van már nálunk is, hiszen sok százezer tengődnek úgy, hogy a munkahelyüket elsöpörte a nagy szerkezetátalakítás, s esélyük sincs újat kapni, s továbbra is repül a nehéz kő...

Gore szavai: „Az Egyesült Államokban a tőkejövedelmek 50%-a a lakosság felső 1%-ának ezredrészét gazdagítja. A jövedelem ilyen elosztását támogató jelenlegi politikai ideológia ezeket a gazdag befektetőket csak állásteremtőknek nevezi, jóllehet a gépre szervezés és a kiszervezés jellemzővé válása miatt az általuk biztosított tőke kumulatív hatása – a más vonatkozásokban kedvező kihatások ellenére – negatívan érinti a munkaerőpiacot.” És „A

világ gazdaság átalakulásának következményei kezdenek megjelenni a szokatlanul magas munkanélküliségi és alulfoglalkoztatási rátában, valamint az áruk és szolgáltatások iránti kereslet csökkenésében a fogyasztásorientált gazdaságokban. A fejlett ipari országok közepes jövedelmet biztosító állásainak eltűnéséért már nem lehet csak a gazdasági körforgást hibáztatni – azaz a recesszió és növekedés váltakozó ciklusait, amelyek az állások számát csökkentik, illetve növelik periodikusan. Noha a ciklikus tényezők jelentős mértékben felelőssé tehetők a munkahelyek számának ingadozásáért, szinte az összes fejlett ipari ország tehetetlennek bizonyul a megfelelő fizetést biztosító állások megteremtésében, és azzal a problémával küzd, hogyan növelje az áruk és szolgáltatások iránti keresletet, hogy ezzel újra beindítsa és/vagy megszilárdítsa a kilábalási szakaszt.” És bár a kiszervezés most az ún. feltörekvő országokba viszi a munkahelyeket – ott is rendre tovább lépve az alacsonyabb élők munkáinak költségeikbe –, Gore prognózisa aligha téves: „Mindettől függetlenül csak idő kérdése, amíg ezek a gazdaságok is szembesülnek az emberi munkának az intelligens gépekkel szembeni, a nyugati világban már tapasztalható tévesztésével.”

Ennek a mi gyorsan alakuló új világunknak olyan alapvető jellemzőit tárja elénk, amelyeket a legtöbben felfogni is alig tudnak. „Néhány éve a Szilícium-völgyben élő egyik üzleti partnerem egy különös befektetési lehetőségről beszélt nekem, miszerint Chicago kereskedelmi központjából a New York-i Értéktőzsde New Jersey állambeli Mahwah-ban található központjáig nyílegyenes optikai kábelt húznának ki. Az azóta befejezett projektben rejlő érték az volt, hogy 3 milliszekundumot farag le az információátvitel 1320 km-es útjából (16,3-ról 13,3 milliszekundumra). A kábel másik oldalán lévők akkora előnyre tehetnek szert ezzel a 3 milliszekundummal, hogy az ehhez való hozzáférést most csillagászati összegért kínálják. Az új, még ennél gyorsabb adatátvitelt garantáló mikrohullámú rendszereket (noha rossz idő esetén nem annyira megbízhatóak) most építik ezen út mentén.” És a fejlődés mögött álló erőviszonyokról: „A pénzügyi szektor még a dotkomlufi és a későbbi ingatlanbuborék kidurranása után is tovább növelte részesedését a GDP-ből. A történelmi átalakulás mögött álló hajtóerő az egzotikus származtatott pénzügyi termékek létrehozására kifejlesztett szuperszámítógépek és algoritmusok alkalmazása volt – valamint a kormányzat tehetetlensége a pénzügyi szolgáltatások szektorának szabályozására, ami megakadályozta volna az ilyen termékek bevezetését a lazítására irányuló lobbizásával szemben.” Gore igen részletes, és kevésbé megnyugtató helyzetképet ad a pénzügyi szektor mai működéséről. Egyik nagyon elgondolkodtató, vészterhes megállapítása: „Két tényező ad magyarázatot arra, hogy a szuperszámítógépek által mikroszekundumok alatt levezérelt globális tőke mozgások miért jelentenek rendszerszintű kockázatot: a rettenetes bonyolultság és a szoros párosítás miatt. És még egymással kombinálódnak is. Először is, a rendszer bonyolultsága néha nagy és problémás anomáliákat hoz létre 'algoritmikus harmóniák' formájában (különösen, ha a számítógépes programok egymás egyidejű műveleteire reagálnak, mintsem a mögöttes piaci valóságra). Ez az összetettség azt jelenti, hogy emberi lény aligha értheti meg a rendszer működésében felmerült problémákat anélkül, hogy rengeteg időt felemésztené a

dolgok mélyére nézne. Másodsorban, a sok szuperszámítógép szoros párosítása azt jelenti, hogy senki sem fog időt pazarolni arra, hogy kiderítse, pontosan mi történt, és még kevesebb lehetősége lesz arra, hogy elhárítsa a problémát.”

„Beletörődünk, hogy a mennykő / a csalánba is belevághat, / igazolván a visszatetsző, / s nem kívánt konzekvenciákat” (Baranyi Ferenc: Népszerűtlen ballada). A Föld Rt. c. fejezet végén Gore az ellenkezőjére buzdít: „Új állásokat lehet és kell is létrehozni. Az új foglalkoztatás(politika) egyik nyilvánvaló célcsoportja azok elveszett megélhetésének a pótlását kell szolgálja, akiknek a munkáját gépre vagy kiszervezték. A Föld Rt. létrejöttéből profitáló elit felhalmozott vagyonával és politikai befolyásával eddig eredményesen akadályozta meg a munkahelyek áramlását a közszférába. Jó hír, hogy bár a világháló megkönnyíti mind a gépre szervezést, mind a kiszervezést, emellett új eszközöket is biztosít az elit által nem ellenőrzött új politikai befolyás megszerzéséhez. Ez a következő fejezet fő témaköre.”

E következő pedig a Globális elme. Igen erősen indul: „Hasonlóan ahhoz, amiként a termelés egyidejű gépre szervezése és kiszervezése a Föld Rt. kiemelkedéséhez vezetett, a világháló és a mindenütt jelen lévő számítógépes erő most az emberi idegrendszer világméretű kiterjesztését hozta létre, ami fénysebességgel közvetíti az információt, a gondolatokat és az érzéseket emberek milliárdjai között.” Ezt egy filozófiailag is roppant izgalmas fejtegetés követi: Technológia és a „világagy”. Ebben Marshall McLuhant, a kommunikációelmélettel foglalkozó filozófust is idézi, aki megalkotta egyebek közt a Gutenberg-galaxis és a globális falu fogalmát, és megjósolta a világhálót csaknem 30 évvel annak létrejötte előtt. „Jöllehet a szuperszámítógépeket és a szoftvereket emberek tervezték, Marshall McLuhan szerint ez másképpen van: 'Formáljuk eszközeinket, aztán az eszközeink formálnak bennünket.' A világháló és a számtalan hozzácsatlakoztatott intelligens eszköz és gép – a globális elme – vitathatatlanul a legerősebb eszköz, amit az emberiség valaha használt. Nem meglepő tehát, ha mind a felszínen, mind a mélyben elkezd átalakítani gondolkodásunkat.”

Elkezd? Gondolkodásunk és agyunk erőforrásainak allokációja már ehhez a munkamódszerhez és ezekhez a lehetőségekhez alkalmazkodik. „Sokunk úgy használja a világhálót – és az eszközöket, programokat, a kapcsolódó adatbázisokat –, mint agyunk kiterjesztését. Ez nem metafora, hanem megfigyelések szerint inkább a mentális energia újrakiosztása. Bizonyos módon kíméli agykapacitásunkat azzal, hogy csak vázlatosan jegyezzük meg az adatokat, szükség esetén pedig előhívjuk azokat egy külső tárolóeszközből” – írja Gore, és így folytatja: „A neurológusok már fél évszázada tisztában vannak vele, hogy bizonyos neuronpályák növekednek és burjánzanak, ha használatban vannak, míg összemennek és fokozatosan elveszítik hatékonyságukat, ha nincsenek használatban (lásd ehhez Norman Doidge: A változó agy – Elképesztő történetek az agykutatás élvonalából, Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2011/3. sz. – Osman P.). Platón dialógusaiban Theuth egyiptomi isten a kor új kommunikációs technológiájáról – az írásról – azt mondja Thamosz királynak, hogy így az emberek majd sokkal több mindenre emlékezhetnek, mint előtte, mire a király így felelt: 'Hiszen éppen hogy feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem

gyakorolják emlékezőtehetségüket: az írásban bízva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejével fognak visszaemlékezni.’ Aligha új dinamika ez tehát. Az internet-hozzáférés és a mobil számítógépes eszközök annyiban mások, hogy a személy agya és a digitális univerzum között folyamatosan fennálló kapcsolat annyira egyszerű, hogy a külső memóriára való szokásszerű támaszkodás könnyen nagyon elterjedt viselkedésformává válik. Minél jobban elterjed, annál többen hagyatkoznak a külső memóriára – és annál kevesebben támaszkodnak az agyban tárolt információra.”

Gore itt végigveszi, milyen alapvető változásokat teremtettek a társadalmakban az információrögzítés és -átadás technológiáinak fejlődési állomásai, onnan, hogy „A főníciaiak által feltalált, majd a görögök által kikristályosított ábécé a gondolkodás új módozatait hozta el”, odáig, hogy ma már „Társadalmaink, kultúránk, politikai életünk, kereskedelmünk, oktatási rendszereink alapvető átalakulása, továbbá ezek egymáshoz való viszonya, nemkülönböztetésben gondolkodásunk új módja – mindezek a globális elme kiemelkedésének és a digitális információ exponenciális növekedésének köszönhetőek.” Ez még ugyan csak a szingularitás pereme, ám már „nem csak a gazdag államokban felbukkanó jelenség. ... Bolygónk több mint 5 milliárd lakójának van hozzáférése mobiltelefonhoz” – valószínűleg többen, mint egészséges ivóvízhez, s ez hamarosan igaz lesz az internetre is.

Olyan ez a könyv, mint a növényvilág számos, a fejlődés csúcsteljesítményét jelentő faja: „édes nektárával”, rendkívül gazdag intellektuális tartalmával megragad, rabul ejt, és nem enged el. Az ember a recenzióhoz olvassa és jegyzetel, mi az, amit okvetlenül ki kellene emelni róla, belőle. Aztán írni kezd, s egyszerre rémülten látja a karakterszámon, hogy nem lehet tovább. S mert végül is csak azt igyekszünk bemutatni, hogy ezt a könyvet okvetlenül érdemes elolvasni, és nagyon sokat gondolkodni a benne leírtakon, már csak a Következtésekből emelünk ide egy méretre kicsiny, súlyára igencsak jelentős részt:

„A demokrácia és a kapitalizmus egyaránt hackertámadásoknak esett áldozatul. A következmények szembeötlőek: a fojtogatóan szoros ellenőrzés, amelyet az elitcsoportok a stratégiai döntések fölött gyakorolnak, az egyre fokozódó jövedelemegyenlőtlenségek és a nagyon összpontosulása a kiválasztott kevesek kezében, illetve a reformtörekvések teljes körű megbénítása. A nyilvánosság abbéli képességét pedig, hogy a cinikus megnyilvánulásoknál építőbb módon fejezze ki viszolygását, behatárolja uralkodó tömegtájékoztatói eszközünk, a televízió struktúrája, amely főként a fogyasztói magatartás ösztönzését és a közönség szórákoztatását szolgálja, ám semmiféle lehetőséget nem biztosít az interaktív párbeszédre és a közös döntéshozatalra.

Szerencsére a globális elme megjelenése felforgatja a bevett rendszereket – izgalmas új lehetőségeket teremtve a kialakuló befolyási központok számára is, amelyeket nem az elitcsoportok uralnak, teret nyitva a berögzült működéséptelen viselkedésformák megváltoztatása előtt. A Föld Rt. létrejötté azonban még inkább kiterjesztette gazdasági gépezetünk hatalmát és hatókörét, s közben megszilárdította azokat az ösztönzőket, értékmérőket és viselkedési szabályokat, amelyek a korlátozott erőforrások fenntarthatatlan kiszipolyo-

zását, a civilizáció fennmaradásához nélkülözhetetlen ökoszisztémák pusztítását, a szennyanyagok gáttalan kiárasztását és az emberi és társadalmi értékek semmibe vételét jutalmazták.

A napjainkban kezdődő és az emberiség jövőjét meghatározó küzdelem kimenetelét a globális elme és a Föld Rt. viadala dönti majd el. A piacok, a politikai rendszerek, az intézmények és a társadalmak szabályainak és ösztönzőinek reformja annak függvényében diadalmaskodik vagy bukik el majd a milliárdnyi hadszíntéren, hogy milyen gyorsan lesznek képesek a fenntartható jövő mellett elkötelezett egyének és csoportok egymással összekapcsolódva elegendő erőre, hozzáértésre és eltökéltségre szert tenni, hogy kifejezésre juttassák és valóra váltsák a szebb jövőről szőtt álmaikat és reményeiket.

Most pedig következzen a legfontosabb kérdések felsorolása, amelyeket meg kell válaszolnunk; és a csatáké, amelyeket meg kell vívunk.”

Dr. Osman Péter

* * *

Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona. Corvina Kiadó, 2014; ISBN: 9789631361810

„Szeretném remélni, hogy mire az olvasó a könyv végére ér, egyetért velem abban, hogy a nemzeti demokráciák jogositványainak megerősítése valójában biztonságosabb és egészségesebb alapokat teremt a világgazdaság számára, mint a jelenlegi. És ebben rejlik a globalizáció igazi paradoxona.” / „Világunk sokszínűsége azt sugallja, hogy a hiperglobalizáció nem egyeztethető össze a nemzeti keretek között működő demokráciával.” / „A piacok akkor fejlődnek a legjobban, és akkor termelik a legnagyobb gazdagságot, ha egy erőteljes állami intézményrendszer támogatását élvezik. *A piacok és az állam kiegészítik egymást, és nem helyettesítik*, szemben azzal, ahogy bizonyos együgyű közgazdasági nézetek hívei gondolják.” / „A közgazdaságtan egyik alapvető igazsága, amit senki nem tanított nekem az egyetemen: *ha azt akarjuk, hogy a piacok növekedjenek, az államnak is növekednie kell.*” / „Az államra azért is szükség van, hogy gondoskodjon a piacok legitimitásának védelméről.” / „Egy becsületes elméleti közgazdász, ha azt kérdezik tőle, hogy munkája eredménye hogyan használható a gyakorlati gazdaságpolitikában, válaszként üres tekintettel bámul a kérdezőre. 'Az túlságosan sok mindentől függ' – mondja, ha ragaszkodik az igazsághoz.” / „Minden hibája dacára a rendeleti úton biztosított kereskedelmi monopólium sikeres intézményi innováció volt, amely – a kor politikai és gazdasági tényezőivel összehangolva – számosat leküzdött a nemzetközi kereskedelemre jellemző tranzakciós költségek közül. *Ösztönzést*

adott a magánvállalatoknak, hogy fektessenek be a tudásba, a biztonság megteremtésébe, a szerződések kikényszeríthetőségébe, és ezek révén elhárítsák a kereskedelem előtt tornyosuló akadályokat.” / „Nem csupán az a dolgunk, hogy megértsük a szabad kereskedelem közgazdasági természetét, de meg kell értenünk azt is, hogy milyen következményekkel jár mindez az igazságos elosztásra és a társadalmi normákra nézve.” / „A globalizációval szemben tapasztalható ellenállás azt tükrözi, hogy a bérből és fizetésből élők egyre inkább felismerik, hogy ami jó a globális gazdaságnak és a nagyvállalatoknak, nem feltétlenül jó nekik.” / „Amikor a tőkét szabadjára engedik a világban, csak idő kérdése, hogy mikor jönnek létre – Charles Kindleberger gazdaságtörténész emlékezetes szavaival – a mániák, a pánikok és az összeomlások.” / „Talán megbocsátható, ha valaki úgy véli, hogy szemben azzal, amit előzetesen gondoltunk, a pénzügyi innovációtól elvárt előnyök nem nagyon jelentkeztek” (Ben Bernanke). / „Nem akarhatjuk egyszerre a hiperglobalizációt, a demokráciát és a nemzeti szuverenitást. A legtöbb, amit elérhetünk, a háromból kettő” – idézetek a könyvből. (Kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

„Az új évszázadban, amelyben a gazdasági globalizáció erői sokkal erőteljesebbek, ismét ki kell találnunk a kapitalizmust. Smith feszes kapitalizmusa (kapitalizmus 1.0) annak idején átadta a helyét Keynes vegyes gazdaságának (kapitalizmus 2.0). Most nekünk kell elgondolkodnunk azon, hogy a vegyes gazdasági nemzeti modelltől hogyan juthatunk el annak globális megfelelőjéig” – íme a mondandó kvintesszenciája. És nyilvánvalóan csak olyan modell biztosíthat társadalmi stabilitást, elfogadható jövőt az emberiségnek, amely az emberek messze túlnyomó hányadának kielégítően jó életminőséget biztosít.

Az 1997-es nagy pénzügyi válságról, valamint a másodrendű jelzáloghitelekre épített pénzpiaci manipulációkból kirobbant, máig is tartó hatású válságról szólva a könyv mondanóját indító scenáriónak is kitűnőek Rodrik megállapításai: „Ezek a válságok nem azért törtek ki, mert nem lehetett volna előre látni őket, hanem azért, mert senki nem látta őket előre. A közgazdászok (és azok, akik hallgatnak rájuk) túlságosan bízni kezdtek a saját történeteikben, amelyekkel az eseményeket magyarázták: a piacok hatékonyak, a pénzügyi innováció azokhoz telepíti a kockázatokat, akik a leginkább képesek azok kezelésére, az önszabályozás a legjobb módszer, az állami beavatkozás nem hatékony, sőt egyenesen káros. Ezek az emberek nem vettek tudomást arról, hogy voltak egészen más irányba mutató gondolatmenetek is. Az elbizakodottság vakfoltok kialakulásához vezet.” S hogy mennyire így volt, Rodrik ezt önkritikával is igazolva ekként folytatja: „Bár én egyike voltam azoknak, akik bírálták a pénzügyi globalizációt, mégsem voltam mentes ezektől. A közgazdászszakmával együtt én is túl könnyen elhittem, hogy a felügyeleti szabályozás és a jegybanki politikák a fejlett országokban elég magas korlátokat állítottak a pénzügyi pánikok és az összeomlás útjába, és hogy a feladat valójában abban áll, hogy hasonló rendszereket hozunk létre a fejlődő országokban is. A részletkérdéseket illetően alighanem más nézeteket vallottam, de a nagy összefüggések tekintetében én is együtt meneteltem a többiekkel.” A sorsdöntő tényezőket kiemelő konklúzió pedig: „Mi akadályozhatta volna meg a pénzügyi

válság kirobbanását? Vajon az okok a lelketlen jelzálog-hitelezők magatartásában keresendők? Vagy a költelező adósokat hibáztassuk? Netán a hitelminősítő intézetek hibás gyakorlatát? A túlságosan nagy tőkeáttétellel dolgozó pénzintézeteket? A globális szinten túlzott mértékű megtakarításokat? A Federal Reserve túl laza monetáris politikáját? A Fannie Mae és a Freddie Mac részére biztosított állami garanciákat? Azt, hogy az amerikai pénzügyminisztérium megmentette a Bear Stearnst és az American International Groupot (AIG), de nem segített a Lehman Brothersen? Mohóság? Erkölcsei kockázat? Túl kevés szabályozás? Túl sok szabályozás? E kérdések tekintetében mind a mai napig éles vita folyik, és még sokáig fog. Ám a dolgokat nagyobb összefüggésekbe helyezve ezek a kérdések csak a részleteket érintik. Ha a történet mélyére nézünk, a probléma az, hogy alapvető narratívánk elvesztette a hitelét és vonzerejét. Nem kevés idő fog eltelni, amíg egy döntéshozót ismét meg lehet győzni arról, hogy a pénzügyi innováció döntően a közjót szolgálja, netán a pénzügyi piacok az önszabályozás révén tarthatók leginkább kordában, vagy hogy a kormányok megengedhetik maguknak, hogy a sorsukra hagyják a pénzintézeteket, mondván, fizessenek csak a hibáikért. Új narratívára van szükségünk, amely a globalizáció újabb szakaszáról szól.” Kritikus kérdés persze, hogy ténylegesen mekkora szerepük van a világunk működésében az említett döntéshozóknak, s ha van, milyen prioritásokat követnek. Hiszen látjuk: a globalizációban a világgazdaság egyik fő hajtómotorja az eredményesség növelése azzal, hogy minden tevékenységet oda telepítenek, ahol azt a legjobb költséghatékonysággal végzik, vele szemben azonban, a munkahelyek ’áthelyezésével’ mind fenyegetőbbben ott áll az erősödő tendencia, amelyet tökéletesen jellemez, hogy „Mondd, mit érlel annak a sorsa, akinek nem jut kapanyél...”. Mindenesetre Rodrik e könyvében ezt a szükséges új narratívát igyekszik megalapozni.

A szcenárió további pillére: „A világpiacon nem érvényesek a nemzetállamok intézményi keretei, és ezért, hacsak nem hoznak létre speciális megállapodásokat, e piacok nem is élvezik az ilyen intézményi keretek támogató hatását. Hasonlóképpen fontos az is, hogy a világpiacon működésük során voltaképpen átlépnek azokon az intézményi határokon, amelyek elválasztják egymástól az államokat és azok fennhatóságát. E két tény megértése – ti. hogy a globális piacok számára nem működnek mindenre kiterjedő intézményi keretek, viszont vannak a feszültségek, amelyeket e piacok a helyi intézmények között generálnak – elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy átlássuk a gazdasági globalizáció természetét. Segítenek, hogy végiggondoljuk a globalizáció támasztotta kihívásokat, és hogy megértsük a korlátait is. Ezekkel a könyvben újra és újra foglalkozni fogok.”

Különösen fontos a figyelmeztetés: „Nem arról van szó, hogy mindig gonosz erők húzódnak meg a piacok és a globalizáció háttérében; vannak jobb, és vannak rosszabb szabályok. Ám le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy a piacok akkor működnek a legjobban, amikor magukra hagyják őket. A piacok működéséhez szükség van nem piaci intézményekre. Doug North Nobel-díjas közgazdász pontos meghatározásával élve ezek az intézmények határozzák meg a ’játékszabályokat’ a piacok számára. Létezésük viszont felveti azt a kér-

dést, hogy milyen szerkezetben működnek, és kinek az érdekeit szolgálják. Ha komolyan foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel, és nem tekintjük a válaszokat adottnak, jobban megérthetjük, hogyan jönnek létre az ilyen piactámogató intézmények. Egyszersmind zavarba ejtő gondolataink támadnak a gazdasági globalizáció korlátait illetően.” A minden bizonnyal legfontosabb kulcskérdés itt, amely a meghatározó mozzatörökhöz vezet: „kinek az érdekeit szolgálják”. Természetesen ebben ne valamiféle összeesküvést lássunk, hanem azt, hogy a dolgok természetéből következően a gazdaságban, annak minden szintjén, az érdekek – pontosabban a különféle érdekek eredői – irányítják a folyamatokat és azok eredményeit. Végül is, a hajdani világban, amelynek jelentősebb erővel rendelkező szereplőit semmiféle szervezeti vagy hatalmi kapcsolatrendszer sem hangolta össze, az előző gazdasági rend sem úgy jött létre, hogy e szereplők, hathatós telekommunikáció még sajnálatosan nem lévén, összegyűltek és szentül elhatározták volna, hogy létrehozzák a kapitalizmust.

Rodrik további alaptétele: „A piacok nem önmagukat hozzák létre, nem szabályozzák, nem stabilizálják saját magukat, és nem is teremtik meg önmaguk legitimitását. Minden jól működő piacgazdaság ötvözi az államot és a piacot, a laissez faire-t és a beavatkozást. Az ötvözetben szereplő komponensek aránya az adott ország preferenciáitól, nemzetközi helyzetétől és történelmi adottságaitól függ. Ám azt még egyetlen ország sem találta ki, hogyan lenne képes úgy fejlődni, hogy nem szán jelentős szerepet az állami szektornak. Az államok megkerülhetetlenül fontosak a nemzeti piacok működése szempontjából...” Valóban! Tudjuk, amikor még nem tiltották meg a Szent Versenysemlegesség jegyében az egyes országoknak, hogy erőforrásaikkal segítsék gazdaságukat és annak konjunktúraterepítő elemeit – vállalatait –, az állami szektort arra is használták, hogy válságok kivédésére, a konjunktúra élénkítésére jövedelmet adjanak át, pl. árak formájában, a magánszektor e tekintetben különösen fontos részeinek.

A fő mondandó egy további eleme a globalizáció egyik legfőbb létrehozója, a szabad kereskedelem intézményesített rendszere fundamentalista tételeinek kritikájaként (a fejlődő országok felemelkedését illetően): „A kereskedelmi fundamentalisták ... alapvetően félreértették azon nehézségek természetét, amelyekkel a fejlődő országok szembesülnek. A gazdasági növekedéshez és a fejlődéshez a képességek felhalmozódása szükséges, amihez idő kell. Ezek a képességek a technológiától és a képzettségig mindent magukban foglalnak. A globalizáció önmagában nem hozza létre ezeket a képességeket; pusztán azt teszi lehetővé, hogy az országok jobban kihasználják azt, amijük már megvan. Ezért van az, hogy a globalizáció sikeres szereplői – korunkban a kelet-ázsiai országok – először belföldön létrehozták a termelőkapacitásaikat, majd csak azután tették ki magukat a világpiacon versenyforgószelének. Hogy ez a fajta iparpolitika, bármilyen formában is valósul meg, ma már nem csupán elfogadható, de egyenesen szükséges is, bőséges bizonyítéka annak, hogy milyen messzire kerültünk az 1990-es évek kereskedelmi fundamentalizmusától.” A helyzet azonban mégsem ily biztató: „Ám korai még a győzelmet ünnepelni. A kereskedelmi fundamentalizmuson alapuló szabályok továbbra is részét képezik a WTO

szabálykönyvének, ahogy más multilaterális szervezet politikájának is. És még mindig túlságosan sok technokrata és döntéshozó gondolkodását tartják fogságukban.”

Félő ugyanakkor, hogy szerzőnket olykor elragadja a hév, s olyat állapít meg, amit csak szeretne tapasztalni: „Kétségtelen, hogy a globalizációval kapcsolatos összeütközések immáron nem csupán az utcákon, de a pénzügyi sajtóban és a fő áramlathoz tartozó agytrösztök falai között is megjelentek. A globalizáció jelenlegi modelljét megalapozó intellektuális konszenzus szétesése már az előtt elkezdődött, hogy a világ a 2008-as pénzügyi összeomlás örvényébe zuhant. Mára a globalizáció zászlóvivőinek harcos önbizalma jószerevel a múlté, helyét a fenntartások, a kételyek és a kérdőjelek vették át.” Erre azért feltehetően jobb nem fogadni nagyobb tétben. Lehet persze, hogy „a globalizáció zászlóvivőit” mint titkos mótó emészti már az erősödő kétely, ám egészen bizonyos, hogy ezt – legalábbis egyelőre – vitézül titkolják. S vajon téves feltevés-e, hogy ebbéli kitartásukban igencsak megerősítik őket azok a nem csekély erejű gazdasági szereplők, amelyek a globalizáció jelenlegi működési és hódítási módjának további fennmaradásában érdekeltek?

„A világ egyszer már megtapasztalta a globalizáció összeomlását. Az aranystandard kora – amely együtt járt a kereskedelem és a tőkemozgások szabadságával – egyik pillanatról a másikra véget ért 1914-ben, és csupán az első világháború után lehetett újjáéleszteni. Vajon valami ehhez hasonló globális gazdasági összeomlással kell számolnunk az elkövetkező években?” Bizony, amik eddig történtek, csupán ízelítőként szolgáltak abból, mit hozhat egy igazi, globális gazdasági összeomlás. Erősen valószínűsítik, hogy ha az bekövetkezne, intézményi védműveink nagyjából annyi oltalmat adnának, mint a parti védművek a cunami ellen. Márpedig: „A kérdés korántsem a képzelet szülötte. Bár a gazdasági globalizáció példa nélkül álló gazdagságot eredményezett a fejlett országokban, és nagyszerű lehetőséget teremtett a Kínában és más ázsiai országokban élő alacsony jövedelmű munkások százmilliói számára, ám a talapzat, amire épült, nagyon is ingatag. Ellentétben az országok belső piacával, amelyeket a belföldi szabályozás és a politikai intézmények tartanak karban, a globális piacok beágyazottsága gyenge. Nincsenek globális trösztellenes hatóságok, globális végső hitelnyújtó, globális szabályozó, globális védőháló, és természetesen globális demokrácia sem. Más szavakkal, a globális piacok hiányossága a gyenge szabályozás, ezért tendenciaszerűen labilisak, nem elég hatékonyak, és a legitimitásuk is gyenge a választók körében. A kormányok nemzeti hatásköre és a piacok globális természete között feszülő ellentmondást a globalizáció Achilles-sarkának tekinthetjük.”

Ehhez tartozik, hogy nagyon úgy tűnik: „talajszinten”, azaz a társadalmak kevésbé gazdag rétegeiben egyre többen vannak, akik nem érzik a globalizáció jótékony hatásait. Ebben ugyan vastagon benne van, hogy a modern technológiák rohamos fejlődése tesz mind többeket szükségtelenné a munkaerőpiacon, ám az emberek túlnyomó része nem tesz ilyen finom elhatárolásokat. S ahogy a globalizáció mindinkább egységes térré teszi az országokat, növekszik a demokrácia újraértelmezésének szükségessége. Hogy működhetnek öntörvényű, jó esetben a maguk népének jogos érdekeit követő és érvényesítő demokráciák a

globális térben? És vajon ebben az érdekek által szerteszét szabdalt, permanens csatatérre tett világban miként is lehetne globális demokrácia? Nagyon is idevágó üzenetet hordoz Rodrik megállapítása a globális kereskedelmi rendszer szabályozását illetően: „A fejlődő országok mindig is panaszkodtak, hogy a rendszer sérti az érdekeiket, hiszen a szabályokat a 'nagyfiúk' írják.” Hasonló ellentmondásoknak, érdek- és normaütközéseknek végeláthatatlan sora zavarja az ideális globális együttélés elíziumi mezőinek boldog békéjét, a munkahelyek féltésétől akár odáig, hogy a gazdag országokban valóban jótékony hatású normák mennyiben követelhetőek meg a szegény országoktól, amelyek azok betartását egyszerűen nem engedhetik meg maguknak. Továbbá, a demokrácia egészséges működésének egyik alapvető feltétele, hogy a társadalomban az elvárások legyenek összhangban a lehetőségekkel. A globalizáció e tekintetben a szegényebb tájakon erősen eme összhang ellen hat: az árucikkek, és még inkább a nézetek beáramlásával, a jobb módra méretezett életvitel vonzó mintáinak megmutatásával felsrófolja az igényeket, méghozzá úgy, hogy az emberek természetes joguknak érzik azokat. Ha ez összetalálkozik a munkaerőpiac szűkülésével, valamint az így megnőtt igények kielégítésére elégtelen jövedelmekkel – márpedig ez mindinkább megtörténik! –, abból felettebb csúf gyúelegy keletkezhet.

A legújabb kor eredendő bűne: „Az 1945 utáni időszak első három évtizede a Bretton Woods-i kompromisszum jegyében telt el ... A Bretton Woods-i rendszer olyan laza multilateralizmusra épült, amely lehetővé tette a kormányok számára, hogy a belföldi szociális és foglalkoztatási kérdésekre összpontosítsanak, de eközben elősegítette a globális kereskedelem újjáéledését és fellendülését. A rendszer nagyszerűsége abban állt, hogy számos cél között sikerült figyelemreméltóan jó egyensúlyt teremtenie. A kereskedelmet gátló legdurvább korlátozásokat lebontották, ám eközben a kormányok megőrizték cselekvési szabadságukat a gazdaságpolitika terén, illetve abban a tekintetben, hogy a jóléti állam számukra legmegfelelőbb verzióját alakítsák ki. A fejlődő országok számára viszont lehetővé vált, hogy viszonylag csekély külső korlát mellett hajthassák végre saját növekedési stratégiájukat. A nemzetközi tőkemozgások erős korlátozása fennmaradt. A Bretton Woods-i kompromisszum látványosan sikeresnek bizonyult: az ipari országok talpra álltak, és egyre gazdagodtak, míg a fejlődő országok többségének gazdasága korábban nem látott ütemben növekedett. A világgazdaság ebben az időszakban gyorsabban bővült, mint bármikor korábban a történelem során. ... A Bretton Woods-i pénzügyi rendszer végül is azért vált fenntarthatatlanná, mert a tőke nemzetközi szinten mobilissá vált, és mert az 1970-es évek olajárrobbanásai súlyosan érintették a fejlett országok gazdaságát. Így ennek a rendszernek a helyét az 1980-as és 1990-es években egy ambiciózusabb elgondolás vette át, amely gazdasági liberalizációt és erőteljesebb integrációt irányzott elő – ez kísérlet volt egy olyan rendszer létrehozására, amit leginkább hiperglobalizációnak nevezhetnénk. ... Ám miközben a közgazdászok és a döntéshozók a háború utáni globalizációs modellt saját természetes határain túlra fejlesztették, figyelmen kívül hagyták, hogy mi is volt az eredeti modell sikerének a titka. Így aztán egyik csalódás a másik után érte őket. A pénzügyi globalizáció sokkal

inkább instabilitást teremtett, mint több beruházást és gyorsabb növekedést; az országokon belül a globalizáció fokozta a jövedelmi egyenlőtlenségeket és a létbizonytalanságot. Voltak ennek a korszaknak elképesztő sikerei is – elsősorban Kínára és Indiára gondolok. Ám, amint a következőkben látni fogjuk, ezek az országok úgy döntöttek, hogy a globalizációs játékot nem az új, hanem a régi, a Bretton Woods-i szabályok szerint akarják játszani. Nem nyitották meg piacaikat feltétel nélkül a nemzetközi kereskedelem és a pénzügyi folyamatok előtt. Ehelyett egyes stratégiákat dolgoztak ki, amelyekben a diverzifikáció érdekében az állami beavatkozás is jelentős szerephez jutott. Más országok viszont, amelyek elfogadták a hagyományos recepteket – például a latin-amerikai országok –, kiábrándító teljesítményt nyújtottak. Ily módon a globalizáció saját korábbi sikerének áldozata lett.” És a nagy, biztató tanulság: „A Bretton Woods-i korszak sikere azt bizonyítja, hogy a dinamikusan gyarapodó világgazdasághoz egészséges nemzetgazdaságokra van szükség, és ha ez teljesül, akkor még a nemzeti szinten fennmaradó korlátozások sem jelentenek lényeges akadályt.”

Az eredendő bűn 2.0: „Az 1990 körül elindult pénzügyi globalizációval párhuzamosan a WTO megjelenése egy újfajta globalizáció hírnökévé vált, amely megfordította a Bretton Woods-i rezsím prioritásait. Ez nem más, mint a hiperglobalizáció. A belföldi gazdaságpolitika rendelődt alá a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatoknak, és nem fordítva. A gazdasági globalizáció, ami az áru- és tőkepiacok (de nem a munkaerőpiac) nemzetközi integrációja, önmagáért való cél lett, amely felülírja a belföldi kérdéseket. A politikai viták dinamikája egyre inkább ezt a változást tükrözte. Az 1980-as évektől kezdve, ha az ember valami mellett vagy valami ellen akart érvelni, biztosan sikerre számíthatott, ha érveit valami ilyesmivel ötvözte: 'országunk nemzetközi versenyképessége érdekében...'. A globalizáció olyan imperativusszá vált, ami minden országot arra ösztönzött, hogy ugyanazt a stratégiát kövesse, amelynek része az alacsony vállalati adózás, a feszes költségvetési politika, a dereguláció és a szakszervezetek hatalmának meggyengítése.”

Ismét előttünk a klasszikus kérdés: mi a teendő? Rodrik szerint „Annak érdekében, hogy a világgazdaságot biztosabb alapokra helyezzük, jobban meg kell értenünk annak az érzékeny egyensúlynak a természetét, ami a piacok és a kormányzás között áll fenn. Ebben a könyvben alternatív narratívát szeretnék ajánlani, ami két egyszerű elgondoláson alapul. Először is a piac és az állam kiegészítik, nem pedig helyettesítik egymást. Ha több és jobb piacot akarunk, több (és) jobb kormányzásra van szükség. *A piacok nem ott működnek a legjobban, ahol az állam a leggyengébb, hanem ott, ahol erős.* (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.) Másodszer, a kapitalizmusnak nem egyetlen modellje van. A gazdasági gyarapodás és stabilitás az intézményrendszerek többféle kombinációjában képzelhető el olyan területeken, mint a munkaerőpiac, a pénzügyek, a vállalatirányítás és a társadalmi jólét. Az országok – és ehhez minden joguk megvan – szükségleteik és értékrendjük alapján nagy valószínűséggel eltérő döntéseket hoznak, hogy a különböző intézményi alternatívák közül melyiket választják. Bármennyire is banálisnak tűnik, ezek az elgondolások óriási hatást gyakorolnak a globalizációra és a demokráciára, valamint arra is, hogy milyen messzire mehetünk el az

egyik tekintetében, figyelembe véve, hogy a másikkal is számolnunk kell. Ha egyszer megértjük, hogy a piacok hatékony működéséhez állami intézményekre és szabályozásra van szükség, és ha elfogadjuk, hogy a különböző országoknak eltérő nézeteik vannak ezeknek az intézményeknek és szabályoknak a konkrét formáit illetően, akkor kialakíthatjuk azt a narratívát, ami egészen új eredményre vezet. (Nagy kérdés, vajon a megértés képes-e felülírni a most uralkodó irányzatok fenntartásához kötődő érdekeket – Osman P.) Először is megérthetjük azt, amit én a világgazdaság politikai „trilemmájának” nevezek: *nem lehet egyszerre akarni a demokráciát, a nemzeti szuverenitást és a gazdasági globalizációt.* (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.) Ha tovább akarjuk folytatni a globalizációt, (akkor) vagy a nemzeti szuverenitást, vagy a demokratikus politikai berendezkedést kell feladnunk. Ha ragaszkodunk a demokráciához, és ki akarjuk teljesíteni, (akkor) választanunk kell a nemzetállam és a szoros nemzetközi gazdasági integráció között. Ha a nemzetállamot és az önrendelkezést választjuk, akkor a demokrácia elmélyítése és a globalizáció további bővítése között kell választanunk. A gondjaink abból adódnak, hogy vonakodunk szembenézni ezekkel az elkerülhetetlen választásokkal. ... Szeretném egyértelművé tenni az én választásomat: a demokrácia és a nemzeti önmeghatározás felülírja a hiperglobalizáció szempontjait. A demokráciáknak joguk van a saját társadalmi berendezkedésük védelméhez, és ha ez a jog ütközik a globális gazdaság érdekeivel, ez utóbbinak kell meghátrálnia. Talán lesz, aki azt gondolja, hogy ez az elv a globalizáció végét jelenti. Ez nem így van. Szeretném remélni, hogy mire az olvasó a könyv végére ér, egyetért velem abban, hogy a nemzeti demokráciák jogositványainak megerősítése valójában biztonságosabb és egészségesebb alapokat teremt a világgazdaság számára, mint a jelenlegi. És ebben rejlik a globalizáció igazi paradoxona. A szikárabb nemzetközi szabályok, amelyek több teret biztosítanak a nemzeti kormányok számára, jobb globalizációt eredményeznek. Ezen szabályok segítségével képessé válunk arra, hogy kezeljük a globalizáció visszasságait úgy, hogy eközben megőrizzük a tőle várt fontos gazdasági előnyöket. *Okos globalizációra, és nem maximális globalizációra van szükség.*” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.)

Könyvéről pedig: „ez a könyv nem erkölcsstani értekezés a jó és rossz fiúkról. Nem szeretem azokat a történeteket, amelyek szerint a közgazdászok lennének a felelősek a világ sok bajáért, de azt sem, amikor a piaci fundamentalisták a saját vállukat veregetik. Nem fogom a sárba taposni a közgazdasági ideákat, ahogy nem fogom zajosan ünnepelni sem őket. Inkább azt szeretném bemutatni, hogy a különböző időszakokban hogyan éltek és hogyan éltek vissza ezekkel, és hogyan használhatnánk fel ezeket az ideákat arra, hogy jobb globalizációt hozzunk létre – olyat, amelyik jobban összhangban van az országok eltérő értékrendjével és törekvéseivel, és ezért ellenállóbb is. A közgazdaságtanról mind a mai napig úgy vélekednek, hogy két rész csodaszer, egy rész kuruzslás. Remélem, ez a könyv segíteni fog az olvasónak abban, hogy különbséget tegyen e kettő között.” (S rátaláljon a valódi hasznos összetevőre, a gondolkodásra, amely segít megérteni a gazdasági erőket, összefüggéseket, mozgásokat – Osman P.).

Kérdés persze, mennyire megbízható a szerző szakmai kompetenciája, nézeteinek szakmai alapja. A Princeton Egyetem elméleti és intellektuális kérdéseket vizsgáló kutatóközpontjának (Institute for Advanced Study, IAS) honlapján található bemutatása szerint Rodrik ott a társadalomtudomány professzora; előtte a Harvard Egyetem John F. Kennedy School of Government intézetének nemzetközi közgazdaságtan professzora volt. A honlap hosszan sorolja rangos tudományos kitüntetéseit (lásd <http://www.sss.ias.edu/faculty/rodrik>). Az IAS is kiemeli, hogy az 1997 elején megjelent *Has Globalization Gone Too Far? (Nem ment-e túl messzire a globalizáció?)* c. könyvét a *Business Week*ben az évtized egyik legfontosabb gazdasági könyvének nevezték. Rodrik a bevezetőben elmondja, hogy a könyv a kiadó, a washingtoni Institute for International Economics (IIE, Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet) egyik sikerkönyve lett, nem utolsósorban azért, mert az IIE a globalizáció egyik legismertebb szószólója.

Ez a könyve kétségkívül alapmű. Nem azért, mert a végső igazságot mondaná – óvakodjunk azoktól, akik ezt teszik –, hanem mert világos, alapos elemzésekkel és következtetésekkel segít megérteni a problémákat, és a társadalmak számára optimális megoldást találni.

A legjobb módján, mondandóját a gazdaságtörténet elemzésére és az ebből levont következtetésekre alapozza. A Kereskedelmi fundamentalizmus a trópusokon c. fejezetet pl. így indítja: „1960 márciusában James Meade, aki később a nemzetközi gazdasági együttműködés területén folytatott kutatásaiért Nobel-díjat kapott, egy kis közgazdászcsapat élén Mauritius brit gyarmatra utazott. A sziget készült a függetlenség kikiáltására, s a sziget brit kormányzója kérte fel, hogy tekintse át a gazdaság helyzetét, és tegyen javaslatokat a jövőbeni fejlesztési irányokra. Meade a közgazdászok praktikus, két lábbal a földön járó fajtájához tartozott, és az ajánlások, amelyeket később megfogalmazott, pontosan ezt a pragmatizmust tükrözték. Ám három évtizeddel azt követően, hogy Meade Mauritiuson járt, a közgazdaságtan fejlődéssel foglalkozó ága a felismerhetetlenségig megváltozott; addigra az uralkodó nézetek leginkább a versenypiacokról és a szabad kereskedelemről szóltak. Meade-nek és kortársainak legfőbb megállapításai – miszerint a reformokat a helyi sajátosságokhoz kell igazítani, továbbá proaktív gazdaságpolitikára van szükség, amely elősegíti a szerkezeti átalakításokat – eltűntek a könyvtárak mélyén. Csak mostanában veszik elő ezeket a régebbi felismeréseket, és építik vissza őket a fejlesztési stratégiákkal foglalkozó tudományokba. Ez a fejezet a józan ész elvesztésének és (részleges) újrafelfedezésének különös történetét tárgyalja.” S ha „annyi balszerencse közt, oly sok vizály után” magyarázatot keresünk világunk hányattatásaira, világos, bár nem épp szívderítő megállapítást találunk e fejezetben: „Mennyire jellemző és milyen szomorú, hogy a globalizációs játékszabályok nem megkönnyítették, hanem inkább meggátolták, hogy más országok követhessék a Mauritiushoz, Dél-Koreához, Tajvanhoz, Indiához és Kínához hasonló országok sikerét. A WTO szabályai, az IMF gyakorlata és a nyugati tanácsadók ajánlásai együttesen megnehezítették az országok dolgát, hogy ilyen, hazai gyártású, fokozatos megközelítésen alapuló gazdaságpolitikát

dolgozhasanak ki és hajthassanak végre. Mindezt a globalizáció áldásainak elterjesztése jegyében.”

A világgazdaság politikai „trilemmája” c. fejezet „Meg lehet-e menteni egy gazdaságot úgy, hogy a globalizáció hajójának árbocához kötözzük?” címmel az egyik különösen látványos kísérletet, Argentína nagy menetelését tárgyalja. „1990-ben Argentína történelmének legnagyobb káoszát élte át. Az 1970-es évek óta szinte állandósult a válság, az ország a hiperinfláció és a súlyos adósság terhe alatt görnyedezett.” Rodrik részletesen elemzi, hogy Domingo Cavallo, aki a Harvardon szerzett PhD-fokozatot közgazdaságtanból, és 1991 februárjában megkapta a pénzügyminiszeri tárcát, hogyan próbálta rendbe tenni az ország gazdaságát. Ám 2002-re „A kísérlet a hiperglobalizációval kolosszális kudarcba fulladt. Mi lehetett a baj? A rövid válasz szerint a belföldi politika a hiperglobalizáció útjába állt. Az erőteljes integráció miatt szükségessé váló belgazdasági intézkedések kiváltották az érintett társadalmi csoportok ellenállását, és a csata végül is a politika javára dőlt el.” Az elemzés itt a kritikus jelentőségű üzenetet hordozó „A politika és a hiperglobalizáció között az összeütközés elkerülhetetlen” alcímmel folytatódik. Ennek során Rodrik leszögezi: „az argentin eseményeknek van egy mélyebb, politikai tanulságuk is, ami lényeges, ha meg akarjuk érteni a globalizáció természetét. Ez az ország beleszaladt a világgazdaság egyik legalapvetőbb dilemmájába: a nemzeti szintű demokrácia és a szoros integráció nem összeegyeztethetők. A demokratikus belpolitika erőteljesen determinálja a pénzügyi piacokat, és ez nem teszi lehetővé, hogy egy ország szoros integráció formájában kapcsolódjon a világgpiachoz. Nagy-Britannia 1931-ben tanulta ezt meg, amikor arra kényszerült, hogy feladja az aranystandardot. Keynes ezt az igazságot a Bretton Woods-i rezsím talapzatává tette, Argentína viszont figyelmen kívül hagyta.” S így folytatja: „Ha a globalizáció összeütközésbe kerül a belpolitikával, a bölcs döntés az, ha tétjeinket az utóbbira tesszük.” Ezt előzőleg azzal a megállapításával alapozza meg, hogy „Argentína sorsát a külföldi befektetők szemében nem az pecsételte meg, amit Cavallo és De la Rúa csinált, hanem az, ahogyan az argentin lakosság reagált. A befektetők és a hitelezők egyre kevésbé hitték el, hogy az argentin törvényhozás, a tartományok és a köznapi emberek elfogadják azokat a megszorításokat, amelyek a fejlett ipari országokban már régen hitelüket veszítették.” Az elemzőben itt ugyanakkor felhordad némi gyanú, hogy Rodrik a jövőre nézve nem számol eléggé az emberek gondolkodását és értékrendjét mind gyökeresebben átformáló, csúcstechnológiás, nyílt és rejtett kommunikáció gyorsan növekvő erejével.

Egy részlet A világgazdaság politikai „trilemmája” c. fejezetből, amelyet valószínűleg sokan találhatnak felettébb aktuálisnak: „A dolog lényegét tekintve nincs semmilyen ellentmondás egy szabályokon alapuló globális rezsím és a nemzeti keretek között megvalósuló demokrácia között. Ez utóbbi ugyanis a gyakorlatban soha nem hibátlan. Robert Keohane, Stephen Macedo és Andrew Moravcsik, a Princeton Egyetem politológiai professzorai szerint a jól átgondolt és megszerkesztett külső szabályok valójában ösztönözhetik a demokratikus folyamatok minőségét és legitimitását. A demokráciának ugyanis – mondják a szerzők

– nem kizárólagosan az a célja, hogy maximalizálja a lakosság részvételét. Még ha a külső szabályok korlátot is jelentenek a résztvevők számára nemzeti szinten, de másfelől kompenzálhatnak is az olyan demokratikus értékek növelésével, mint a társadalmi vita minőségének javítása, a széthúzás csökkentése vagy a kisebbségek jogainak biztosítása. A demokratikus folyamatok minősége olyan biztonsági rendszerek beépítése révén is javítható, amelyek megátolják, hogy egyes érdekcsoportok befolyásuk alá hajtsák az államot, vagy garantálják, hogy a társadalmi vitákban megjelenjenek a megfelelő gazdasági és tudományos tények és bizonyítékok.” Talán nem túl eretnek, s nem is alaptalan felvetés ehhez, hogy a kívülről „segített” demokrácia roppant csúszós pálya, s könnyen oda vihet, hogy a „segítettek” kevésbé áldásosnak érzik azt, mint „segítőik”.

S már csak egy további részletet emelünk ki, A kapitalizmus 3.0 verziójának megtervezése c. fejezetből. „Ebben a fejezetben hét olyan alapelvet sorolok fel, amelyeket a józan ész is diktál. Ezek együttesen adhatnák azt a bázist, amely megfelelőképpen támogatná a világgazdaság működését az elkövetkező években” – írja Rodrik. Egyikük: „Az országok nem kényszeríthetik saját intézményeiket más országokra.” Ebben olvasható: „Világos választóvonalat kell húzni a közé, amikor egy ország korlátozza a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatokat a saját értékei és normái védelmében, szemben azzal, amikor az illető ország saját értékeit és szabályait más országokra erőlteti. A globalizációs szabályok nem kényszeríthetik az amerikaiakat vagy az európaiakat, hogy olyan árukat fogyasszanak, amelyek előállítási módja ezen országok polgárai számára nem elfogadható. De azt sem követelhetik, hogy más országok adjanak szabad utat olyan pénzügyi tranzakciók számára, amelyek aláássák ezeknek az országoknak a belföldi szabályait. És az sem megengedhető, hogy az Egyesült Államok vagy Európa kereskedelmi szankciókkal sújtsa más országokat, vagy mindenféle eszközzel nyomást gyakoroljon rájuk, hogy azok megváltoztassák saját munkajogi, környezetvédelmi vagy pénzügyi szabályait. Az országoknak joguk van arra, hogy különbözőek legyenek; senki nem kényszerítheti őket konvergenciára.” Valóban, és huncut, aki másként mondja! Ám meglehetősen nyugtalanítóan következik kissé tovább egy újabb alapelv: „A nemzetközi gazdasági rezsimben a nem demokratikus országok nem számíthatnak ugyanolyan előjogokra, mint a demokráciák.” Óhatatlanul is ágaskodik a kérdés: ki ítélheti meg és milyen kritériumok alapján, hogy mely ország bélyegezhető nem demokratikusnak? Kik osztogathatják az előjogokat, és minek alapján? Hol van erre objektív mérce? Kinek a globalizációja, amibe ez is belefér? Ez az alapelv olyan, mintha a szerző megjárdt volna kivont kardjának árnyékától.

Mindezzel együtt, nyomatékkal ismétljük, e könyv feltétlenül végiggondolandó alaplmu.

Dr. Osman Péter